

Marc Baldó Lacomba*

LA POBLACIÓ DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA AL SEGLE XX

La universitat de València no tenia fins ara una sèrie completa dels estudiants del segle XX. Aquest article en dibuixa l'evolució. Dues són les etapes, separades per la dècada dels seixanta: abans era una escola minoritària, pràcticament reservada a fills de burgesos i professionals; a partir dels anys seixanta, l'alumnat començà a créixer, a modificar-se la composició social i a augmentar el percentatge de dones. El creixement econòmic i el canvis socials operats des d'aleshores ens expliquen l'explosió d'estudiants, un dels fenòmens més espectaculars i característics del segle XX. Aquest treball es basa en els recomptes que han fet diversos historiadors per als anys anteriors a la guerra civil, i en fonts estadístiques procedents de l'*Anuario estadístico de España* per a la dictadura franquista i els vint i cinc anys de democràcia.¹

El treball s'estructura atenent el següent ordre. En primer lloc, es comenten els trets de la població universitària fins els anys seixanta. Es perfilen els

* Universitat de València

¹ Aquest article parcialment ha estat publicat als capítols "Els estudiants de la universitat liberal" i "Els alumnes" [època franquista] del tercer volum de la *Història de la universitat de València*, dirigida per M. Peset, Universitat de València, 2000, així com al capítol "Pasado y futuro de las universidades", que amb motiu del VII centenari publicarà la Universitat de Lleida. El primer d'aquests capítols ha estat fet amb la col·laboració de Mª F. Mancebo, E. Sánchez Santiró, i Y. Blasco; el segon es sols de M. Baldó; el tercer que ha estat fet per M. Peset i M. Baldó. En aquest darrer llibre que s'esmenta, M. Baldó ha preparat un capítol titulat "Las universidades durante la república y el régimen de Franco (1931-1975)", on es poden trobar, més amplament, aspectes que ací es tracten. El que ara es presenta és la sistematització del nombre d'alumnes de la universitat de València des del 1900 al 1995. Al final, en annex, es detallen les xifres curs a curs.

trets del model demogràfic universitari liberal; es compara la posició de la universitat de València en el conjunt del sistema universitari espanyol; es presenta la sèrie dels estudiants entre 1900 i 1960, i, finalment, es reflexiona sobre les dificultats que va tenir la dona per a incorporar-se al estudis superiors. El segon nucli d'apartats estudien el període 1960-1995. S'analitzen les raons del creixement d'estudiants des dels anys seixanta ençà, i es presenta la sèrie d'alumnes en dit període. De seguit es comenten els canvis en la composició social de l'alumnat i la integració de dones. Finalment es reflexiona sobre els ritmes de creixement per facultats i àrees i els desequilibris que la massificació de l'alumnat ha comportat. Sovint es fa referència a Espanya o, quan és el cas, a les altres universitats valencianes. Per a acabar, es presenten les xifres exhumades en dos annexos.

LA UNIVERSIDAD BURGUESA

“En las sociedades modernas..., el saber se ha difundido por todas las clases, aunque en diversas proporciones con arreglo a las necesidades y al destino de cada una. La nobleza y las clases altas tienen que estudiar, porque ni la fuerza ni las riquezas dan hoy solas el poder. El pueblo necesita enseñanzas de diferentes especies, porque no es ya su condición la servidumbre, ni en el ejercicio de las artes le bastan el empirismo y la ciega rutina. La clase media ha crecido extraordinariamente, apoderándose de las profesiones y de los puestos de mayor importancia, formando tal vez la parte más poderosa del Estado; y no cumpliría sus importantes destinos si dejase de tener una instrucción extensa y varia”.²

Aquestes paraules foren escrites a mitjans del segle XIX per un dels principals polítics que instituïren el sistema educatiu liberal a Espanya, Antonio Gil de Zárate. Segons diu, totes les classes socials necessiten instrucció, però aquesta ha de ser distinta, segons siguem “las necesidades y el destino” de cadascuna. El poble necessita la instrucció per a integrar-se en la nova socialització que s'obri camí –“no es ya su condición la servidumbre”- i per a treballar amb més eficàcia i lluny de “la ciega rutina”. Les classes altes i la classe mitjana necessiten la instrucció per a dirigir el país. I en efecte, els liberals, d'acord amb aquests principis generals, organitzaren la instrucció pública classistentament. El resultat fou l'establiment d'un sistema educatiu estructurat en tres nivells –primària, secundària i superior-, però dins del qual es diferenciaven dues escoles: la que anava dirigida als fills dels treba-

² A. Gil de Zárate: *De la instrucción pública en España*, 2 t., Madrid, Imprenta de Sordo-Mudos, 1851, I, p. 141.

lladors –la primària- i la que estava pensada per als fills de la burgesia, professions liberals, funcionaris de rang i capes mitjanes solvents, amb escasses possibilitats per als demés.

A Espanya, com a tot Europa, l'elitisme de l'ensenyança secundària i superior es basava en una forta selecció econòmica, que feia recaure el cost en els usuaris. Els raonaments dels liberals sobre la qüestió foren diàfans. El del duc de Rivas, per exemple, a l'inici de l'època isabelina, ho explicava amb aquestes paraules:

“Conviene restringir el principio de enseñanza gratuita... pero ¿qué regla habrá de seguirse en esto? Hela aquí. La obligación del gobierno crece: 1º a medida que la instrucción ha de abarcar mayor número de individuos; y 2º conforme en éstos escasean los medios para adquirirla. Por el contrario, la misma obligación disminuye al paso que, siendo ménos los que se dedican a determinadas ciencias, conviene dejar su estudio únicamente a los que tienen medios para costearlo. Esta obligación del gobierno es como una pirámide, que, empezando en una ancha base, formada por los menesterosos, disminuye a proporción que va aumentando su altura y creciendo la riqueza de los particulares... La enseñanza primaria es la única que conviene generalizar... Pasando más allá, todos los demás conocimientos se van haciendo cada vez menos necesarios a la generalidad de los ciudadanos, y circunscribiéndose a ciertas y determinadas clases; y aquí es donde conviene restringir el principio de la enseñanza gratuita... Conviene dificultar la entrada en ciertas carreras que se han extendido demasiado entre nosotros con perjuicios de las más usuales y necesarias. Tendremos menos teólogos, menos jurisconsultos, menos médicos; pero habrá más labradores, más artesanos, que con provecho suyo y de la patria, trabajen en dar impulso a cuanto constituye la civilización material de las naciones”.³

Aquest marc social comportava un model demogràfic educatiu conegut: una piràmide amb una ampla base –la primària- i un remat ben prim –la secundària i superior-, que fou característic en tot Europa durant el segle XIX i la primera meitat del XX. Convé advertir, però, que a Espanya, com ha posat de manifest Clara Eugenia Núñez, la principal diferència que hi havia respecte a altres països era l'esquifida proporció d'alumnes de primària, tram que es va estancar, el que s'evidencia a poc que es comparen les taxes d'escolarització espanyoles i d'altres estats.⁴ Les taxes d'escolaritza-

³ Citat per Gil de Zárate, *De la instrucción...*, pp.164-165.

⁴ A l'altura de 1910 hi havia 750 alumnes de primària per 10.000 habitants, mentre que

ció de secundària i superior –al contrari del que passava en primària– eren paregudes a les d’altres països europeus. A mitjans del segle XIX, el nombre d’estudiants de batxillerat era de 14 escolars per cada 10.000 habitants, i cap al 1930, de 30; els universitaris, en aquest període, passaren de 5 a 15 alumnes per cada 10.000 habitants. Aquestes xifres, *grosso modo*, s’assemblen a les d’altres països com ara França o Itàlia, i inclús Alemanya, excepció feta de l’imponent ensenyament mitjà d’aquest últim país que, cap al 1910, superava el centenar d’alumnes en aquest tram, mentre als altres llocs a penes arribaven a la trentena.⁵

Pel que fa al districte universitari de València, l’escolarització dels tres trams està per baix de la mitjana espanyola. Deixant ara de banda les raons de la menor escolarització en primària i secundària, les inferiors taxes d’estudiants universitaris s’expliquen, entre altres factors, per la centralització dels estudis superiors. València era una universitat amb pocs títols... El quadre 1 ens ho resumeix.

Quadre 1

ESTUDIANTS PER 10.000 HABITANTS A ESPANYA I ALGUNS DICTRICTES UNIVERSITARIS

Curs	Espanya			València			Madrid	Barcelona		
	Primària	Secund. Univers.		Primària	Secund.Univers.		Secund. Univers.	Secund. Univers.		
1860-61	769	14	5	673	11	3	27	22	18	8
1878-79	944	19	10	988	21	10	31	37	21	12
1909-10	746	17	8		16	4	29	24	19	11
1914-15	882	24	10	722	18	6	45	31	24	14
1925-26	1.096	33	13	923		7		39		15
1930-31		32	15			7		37		18

Font: C. E, Núñez. *La fuente...*, p. 293 i p. 298.

La deficient escolarització en primària que es va donar a Espanya es devia a diversos factors. En primer lloc, a les precàries condicions de vida dels treballadors que, posats a triar entre guanyar-se el pa o anar a l’escola,

França en tenia 1.400; Alemanya, 1.600, i Itàlia, 1000. Vegeu C.E. Núñez: *La fuente de la riqueza. Educación i desarrollo económico en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1992; les xifres usades en pp. 292-293. De la mateixa autora: “Alfabetización y desarrollo económico en España: una visión a largo plazo”, en C.E. Núñez y G. Tortella (eds.): *La maldición divina. Ignorancia y atraso económico en perspectiva histórica*, Madrid, Alianza, 1993, pp. 223-236.

⁵ C.E. Núñez: *La fuente...*, pp.292-293.

optaven per la subsistència. Una bona mostra de la relació entre la necessitat de treballar des de la infància i la desescolarització ens la explica, per exemple, la informació oral de la Comissió de Reformes Socials, que, a la pregunta de per què no van els xiquets a l'escola, es respon de manera sistemàtica "que su trabajo es incompatible con la asistencia a las escuelas de instrucción primària".⁶ Però a aquesta causa s'afegeixen, a més, raons d'índole cultural i, especialment, polítiques. Els liberals, a Espanya, organitzaren precàriament l'escola primària, la deixaren a mans d'uns ajuntaments empobrits, no es preocuparen veritablement per atendre-la ni dotar-la, ni de dignificar l'ofici de mestre. La conseqüència fou l'analfabetisme. Gabriel Tortella, qui ha activat la investigació d'aquest camp per a explicar els factors retardataris de l'economia espanyola contemporània ho resumeix així: "Por diversas razones, los Estados —es refereix a Espanya i altres països llatins— han realizado un esfuerzo insuficiente para paliar las diferencias educativa: por inercia histórica, por falta de presiones políticas, quizá también por falta de recursos económicos. Nos hallamos aquí en presencia de varios círculos viciosos. Por un lado la pobreza limita las posibilidades de inversión en educación; y a su vez la falta de educación dificulta el crecimiento económico y perpetúa la pobreza. Por otro lado hay también un problema circular de demanda educativa...".⁷ Els efectes de l'analfabetisme, malgrat que són difícils de ponderar, es consideren com una de les causes de l'endarreriment general del país.⁸ Els regeneracionistes foren conscients d'aquests problemes. Joaquín Costa llançà el crit de guerra emblemàtic d'una època: "despensa y escuela". Unamuno, crític davant d'aquesta "injustícia", proposava —retòricament, sens dubte— que "acaso fuese un expediente salvador el de suprimir en España todas las universidades y aun los institutos, convertirnos a los profesores de unas y otros en maestros de escuela y repartirnos por pueblos, después de que hubiésemos aprendido a enseñar a leer, escribir y contar con sentido".⁹

La institucionalització que feren els liberals del batxillerat i la universitat

⁶ *Reformas sociales. Información oral y escrita publicada de 1899 a 1893*, 5 t., Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1985, edició a cura de S. Castillo; vegeu, per exemple, les respostes a la pregunta 108 que s'arreglen al t. III.

⁷ G. Tortella: *El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX*, Madrid, Alianza, 1994, p. 16.

⁸ En termes generals, es diu que el treballador alfabetitzat té més capacitat d'aprenentatge i de comunicació, i que pot accedir més fàcilment a tècniques de treball més complexes i noves... Tanmateix, també hi ha interpretacions més "escèptiques" davant les virtuts de l'escolarització. Un resum d'unes i altres interpretacions es pot trobar a G. Tortella: *El desarrollo...*, pp. 12-14, i a C.E. Núñez: *La fuente de la riqueza...*, pp. 41-44.

⁹ M. de Unamuno: "La pirámide nacional", *Vida Nueva*, 11 de setembre de 1898, arreglat al llibre del mateix autor *El porvenir de España y los españoles*, Madrid, Espasa-Calpe, 1973, p. 72.

era bastant millor que la que es feu per en la primària. Aquests trams educatius es dirigien a *las clases altas* i a la *clase media*. La secundària servia “para completar la educación general de las clases acomodadas”, i la superior “habilita para el ejercicio de determinadas profesiones”.¹⁰ Es tractava, en definitiva, de preparar a la burgesia per a dirigir la societat. Els instituts i les universitats depenien de les diputacions provincials i de l'estat; els professors formaven cossos de funcionaris des de l'època isabelina, mentre el cos de magisteri no es creà fins el nou-cents. Tanmateix, la qualitat dels estudis mitjans i universitaris era escassa, en qualsevol cas no era comparable a la d'altres països. Les deficiències que fan al cas foren denunciades pels institucionistes i els regeneracionistes, que, en general, lamentaven un ensenyament teòretic, llibresc i poc pràctic que no formava esperits científics i “positius”, i que estava a mans d'uns professors poc professionalitzats i més dedicats a altres faenes –el bufet i la clínica-, que no a la càtedra, i que, llevat d'excepcions, no investigaven.¹¹

Així les coses, l'estudiant universitari –i açò també és extensible al de secundària- estava ben definit socialment com abans s'ha dit. Eren fills de burgesos, professions liberals, funcionaris i capes mitjanes solvents. Tanmateix, ens falten estudis monogràfics que quantifiquen i detallen d'una manera més concreta la procedència social. Les tres monografies més recents sobre la universitat de València dels segles XIX i XX, les de María Fernanda Mancebo, Ernest Sánchez Santiró i Yolanda Blasco, tot i fer un ampli estudi dels escolars atenent diversos aspectes, a penes entren en la qüestió.¹² Documentació sobre el particular n'hi ha; el que cal és treballar-la. Per la meua part, i centrant-me en la facultat de lletres de València, vaig fer un mostreig per als anys 1897 i 1916, basant-me en la informació que aporten les partides de naixement que els estudiants entregaven per a fer el dipòsit de la llicenciatura; no sempre existeixen dits documents i en ocasions no indiquen la professió del pare, però, en qualsevol cas, ens permeten conèixer l'ofici patern d'un poc més de la meitat dels graduats. El resultat de la mostra és el següent: el 61 per cent són fills de burgesos i professionals. En concret, els pares d'un 24 per cent són propietaris, negociants o

¹⁰ La primera frase procedeix del pla general d'instrucció pública de 4 d'agost de 1836, article 25, i la segona de la llei de bases de 17 de juliol de 1857. Vegeu *Colección legislativa*, t. 21 i 73 respectivament.

¹¹ Per a la universitat, vegeu F. Giner de los Ríos, “Sobre reformas en nuestras universidades” (1902), arrellegat en el llibre del mateix autor *Escritos sobre la universidad española*, edició de T. Rodríguez de Lecea, Madrid, Espasa-Calpe, 1990, pp.45-145.

¹² Vegeu Mª F. Mancebo, *La universidad de Valencia. De la monarquía a la república (1919-1939)*, Universitat de València, 1994, pp. 284-305; E. Sánchez Santiró: *Científicos i professionals. La facultat de ciències de València (1857-1939)*, Universitat de València, 1998, pp. 182-215; Y. Blasco Gil: *La facultad de derecho de Valencia durante la Restauración (1875-1900)*, Universitat de València, 2000, pp. 154-168.

“llauradors”, i els d’un 37 per cent exerceixen una professió liberal –advocats, metges, notaris, enginyers- o són funcionaris –fiscal de l’audiència, jutge, militar, professor, secretari d’ajuntament...-. A aquest contingent, s’afegeix un 25 per cent, que són fills de comerciants i de persones dedicades a oficis, com enquadernadors, confiters, sabaters, ferrers, manyàs..., i el 14 per cent, en fi, són fills d’empleats, com per exemple administradors de propietats privades. Hi ha un cas excepcional que a la partida de naixement es diu que és “hijo natural de la declarante”, i aquesta “no sabe firmar”, tanmateix l’alumne aconsegueix estudiar, i podem suposar que és el pare qui li paga la carrera...¹³

LA DIMENSÍO DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

El primer que ens interessa és conèixer la dimensió de la universitat de València. Era, com ja s’ha dit, una universitat de districte, que tenia algunes llicenciatures i no doctorava. El nombre d’estudiants era de 1.300 a principis de segle, i va anar creixent, a poc a poc, fins abastar els 3.100 escolars el 1960. A Espanya la població universitària estava molt concentrada a Madrid, que tenia aproximadament un terç dels estudiants. A molta distància seguia Barcelona, i les demés encara eren menors i de dimensions paregudes.

Les raons d’aquesta distribució d’estudiants per universitats es devien al mapa escolar que fixaren els liberals. Pidal i Moyano crearen deu universitats, totes incompletes menys la de Madrid. Aquest restringit nombre s’ajustava, cèrtament, a la curta demanda i als criteris centralitzadors.¹⁴ A principis de segle XX s’afegiren dos noves universitats, Múrcia –1913- i La Laguna –1916-. Les facultats universitàries que s’establiren eren cinc: filosofia i lletres, ciències, dret, medicina i farmàcia, i tampoc es van fer moltes novetats en aquesta qüestió: en els primers anys del franquisme, a les cinc facultats liberals, se’n afegiren dos, econòmiques i veterinària –aquesta era una integració-. El 1960, el mapa universitari espanyol era el següent: Madrid tenia totes les facultats i seccions; Barcelona tenia ciències i lletres

¹³ Arxiu de la Facultat de Geografia i Història de València: expedients de graduats, c. 4 (1897-1901), c.5 (1902-1910), c.6 (1911-1913), c.7 (1914-1917). A més, hi ha quatre expedients amb partida de naixement que té informació pertanyents a aquests anys en caixes posteriors: c.13/15, c.14/2, c.14/4 i c/14/7. Vegeu el meu article “La facultat de filosofia i lletres de València, 1857-1977. Esbós històric”, *Saitabi* (1997), pp. 21-87.

¹⁴ Aquesta distribució d’universitats, tot i que podia resultar ajustada a la demanda de la burgesia i les capes mitjanes solvents, no afavoria a aquelles famílies mitjanes de rendes més baixes que vivien en ciutats on no hi havia universitat. Els desplaçaments eren cars i resultaven prohibitius per a aquestes persones. És revel·lador que tots els fills d’empleats de la mostra a la que ens hem referit abans, visqueren a València.

—quasi completes—, dret, medicina, farmàcia i econòmiques; les demés universitats tenien dret i alguna secció de ciències i lletres; medicina, farmàcia, econòmiques i veterinària no estaven en totes les universitats. A la universitat de València els liberals li assignaren quatre facultats: ciències, lletres, dret i medicina. Les principals, per nombre d'alumnes i dotacions, eren dret i medicina, on es cursava fins la llicenciatura. Ciències i lletres, en canvi, eren escoles incompletes, on es cursava poca cosa més que el curs preparatori de les facultats professionals; des de finals del segle XIX, però, com a conseqüència de la política regeneracionista, en aquestes escoles es fixà una secció de les possibles, i així quedà definida la universitat fins els anys seixanta.¹⁵ El curs 1960-61, la universitat de València tenia els següents estudis: ciències —secció de químiques—, lletres —secció d'història, filosofia i filologia o cultures modernes—, dret i medicina.

En resum, ens trobem davant del model universitari liberal —centralitzat, malthusià i de mínims—, que es mantingué fins els anys seixanta. Ara conve comparar el nombre d'estudiants de València amb les demés universitats espanyoles.

Quadre 2

ESTUDIANTS DE LES UNIVERSITATS ESPANYOLES (1900-1960)

Universitat	1900-01	1909-10	1921-22	1931-32	1935-36	1945-56	1955-56	1960-61
Barcelona	2.361	2.674	3.125	3.125	2.140	6.053	6.945	8.785
Granada	1.280	1.284	1.760	1.750	2.061	2.584	4.998	4.352
La Laguna			144	238	204	472	920	813
Madrid	4.822	5.001	8.195	11.581	8.655	12.461	19.074	23.176
Múrcia			944	1.314	1.442	870	1.344	1.164
Oviedo	299	359	750	836	1.260	2.106	3.092	2.571
Salamanca	826	860	947	1.941	2.107	2.183	3.573	3.491
Santiago	1.565	1.053	1.097	2.103	2.183	2.764	3.146	3.250
Sevilla	1.185	1.002	1.565	1.991	1.671	2.443	3.664	3.264
València	1.388	1.101	1.396	2.123	2.821	2.515	2.990	3.121
Valladolid	1.515	1.098	1.744	2.579	2.144	3.015	3.638	4.447
Saragossa	1.032	775	1.455	2.448	2.706	2.960	3.655	3.840
Total	16.273	15.207	23.122	32.029	29.394	40.426	57.039	62.255

Font: Per a 1900-01-1931-32, M. Peset i Mª F. Mancebo, *Historia de las universidades valencianas*, Alacant, Juan Gil-Albert, 1993, p. 169; per a

¹⁵ Vegeu, per a la facultat de lletres, M. Baldó, "La facultat de filosofia i lletres...", pp.49-51. Per a ciències, E. Sánchez Santiró: *Científics i professionals...*, pp. 47-56.

1935-36, Mª F. Mancebo, *La universidad de Valencia...*, p. 283. Per a 1945-46-1960-61, *Anuario Estadístico de España*. Les xifres de València estan rectificades segons els recomptes que s'han fet, l'explicació en nota de peu del quadre següent.

La distribució d'estudiants per facultats de la primera meitat del segle XX era pareguda a la del XIX. Dret, medicina i farmàcia, durant el vuicents, absorbien la major part de la matrícula, mentre ciències i lletres tenien pocs alumnes i la major part d'ells ho eren de preparatori. Aquesta composició, deguda a les eixides professionals, es modificà lentament: de fet, gens fins la guerra civil i ben poc durant les primeres dècades del franquisme. Per a copsar la distribució d'alumnes, bastarà retindre unes xifres: l'any 1932-33, a Espanya hi havia 11.475 estudiants de dret; 11.137 de medicina; 3.308 de farmàcia; 3.848 de ciències, i 2.308 de lletres. Les facultats professionals tenien, per tant, el 80 per cent de la matrícula. A València, durant el curs esmentat, dret en tenia 757; medicina, 855; ciències, 281, i lletres, 190. Quinze anys després, el curs 1947-48, quan ja s'havien incorporat a la universitat els estudis d'econòmiques i de veterinària –encara que no a València–, les facultats professionals concentraven el 76 per cent de la matrícula. El curs 1962-63, a trenta anys de distància del primer que s'ha esmentat, es registra ja el canvi: ciències i lletres, més professionalitzades que no mai a causa del creixement econòmic i l'expansió educativa que aleshores començava, tenien 25.500 estudiants, el que representava quasi el 37 per cent dels matriculats, mentre les demés facultats tenien 69.300 estudiants i un 63 per cent de la matrícula. A València, aquest curs, els resultats eren: 833, ciències; 598, lletres; 895, dret, i 996, medicina.¹⁶

POBLACIÓ DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 1900-1960

L'evolució demogràfica de la universitat, a Espanya i a València, registra un canvi discret a partir dels anys que segueixen a la primera guerra mundial: un augment d'efectius durant la dècada dels vint i els trenta. ¿Per què? Potser la conjuntura econòmica i l'increment de capes mitjanes d'aquests anys –nous petits propietaris, nous emplecats o funcionaris–, activaren el nombre d'estudiants. Però no hi ha cap certesa en aquesta suposició.

Des del segle XIX, sabem que acodien a les aules fills de propietaris, pro-

¹⁶ Una visió de conjunt de la distribució dels estudiants per facultats fins la guerra civil en M. Peset i J. L. Peset: "Las universidades españolas del siglo XIX y las ciencias", *Ayer*, 7 (1992), pp. 36-38. Les dades citades de 1932-33 procedeixen de Mª F. Mancebo: *La universidad...*, p. 285, i les demés de l'*Anuario...*

fessions liberals i alts funcionaris i, en menor mesura, petits propietaris, funcionaris de rang inferior i empleats, com s'ha indicat. A partir de la guerra mundial, amb els anys del boom de la taronja i l'expansió industrial, la matrícula augmentà, però, pel que sembla, sense rectificar gaire la procedència d'origen dels escolars. La sèrie de partides de naixement que vaig usar per a fer el mostreig de la facultat de lletres abans comentat, s'acaba, precisament, en els anys de la guerra mundial i, des d'aleshores, les partides "literals" amb ampla informació, es substitueixen per un model extractat que ja no aporta les dades que ens interessien. Tanmateix, de tant en tant, s'exhuma, una partida literal o una instància on es declara l'ofici del pare. En aquests casos, que per aïllats no són representatius, trobem el fill del metge, del jutge, del professor d'institut, del col·legi privat... i casos més estranys com la filla d'un tinent rus exiliat. Però si mirem els cognoms i el domicili, s'hi detecta també el fill del propietari o el de l'industrial.¹⁷

Fora com fora, la universitat de València va passar dels 1.570 estudiants entre 1915-23, als 2.188 en l'època de la dictadura de Primo de Rivera, i als 2.831, durant els anys de la segona república. A Espanya, l'evolució és similar: dels 24.762 que hi havia en 1915-23, es passà als 35.598 en 1923-31, i als 32.013 entre el 1931 i la guerra civil. La crisi del 29 va afectar el conjunt de la població universitària espanyola –rebaixant-la en més de 3.000 escolars–, tanmateix açò no es registra a la universitat de València, on els estudiants segueixen creixent, en bona part, per l'arribada d'estudiants de Barcelona, universitat que va perdre molta matrícula a conseqüència del rigor amb què es va implantar l'autonomia universitària, i els seus estudiants marxaren a altres districtes. Per exemple, a la facultat de medicina de València, durant el curs 1933-34, es matricularen 127 catalans, el que representava el 12 per cent del total, un percentatge elevat si considerem que usualment no arribava al 2 per cent el percentatge de catalans en dita escola. Tanmateix, més enllà de l'arribada d'escolars de Barcelona, el creixement escolar també es deu a les noves oportunitats que troben els graduats en les carreres professionals clàssiques i, a més, en ciències i lletres, com a conseqüència de la política educativa regeneracionista. En efecte, des de la dictadura de Primo de Rivera, el nombre d'instituts s'incrementà, creant-se'n en ciutats que no són capitals de província, tendència que va augmentar en els anys republicans. Les càtedres d'institut passaren de 300 l'any 1923, a més de 1.000 l'any 1935. Els efectes de la política educativa regeneracionista, especialment la republicana, són evidents, però també influïren professions noves com la d'arxiver o els tècnics de laboratori o de la indústria, que augmentaren en aquests anys. Els primers vint anys del franquisme

¹⁷ Arxiu de la Facultat de Geografia i Història de València: expedients de graduats, veure els casos solts en c.11/6, c.11/11, c.13/10, c.14/9, c.14/10, c.14/23, c.14/27.

no aporteren gran novetat. Si en l'època republicana hi ha 2.700 escolars, aquesta xifra va pujant gota a gota fins assolir el 3.000 del quinqueni 1960-65. Guanyar tres-cents estudiants des de l'època de Marcelino Domingo a la de Lora Tamayo, no sembla un gran canvi. El quadre 3 ens resumeix el procés.

Quadre 3

ESTUDIANTS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 1900-1960 (MITJANES PER PERÍODES)

Anys	Filosof. i lletres	Ciències	Dret	Medicina	Practicants i matrones	Universitat València	Número índex
1900-05	20,4	266,4	531,4	509,6		1.327,8	100
1905-10	34,0	209,2	415,4	467,6		1.126,2	84
1910-15	47,2	268,2	431,4	492,4		1.239,2	93
1915-20	95,4	271,8	235,8	581,0	26,6	1.210,6	91
1920-25	134,0	292,4	232,0	654,2	263,2	1.578,8	118
1925-30	226,0	312,0	457,6	929,0	468,8	2.393,4	180
1930-36	391,1	481,5	787	907,5	137,6	2.706,7	203
1936-39							
1940-45	489,8	757,4	784,2	755,2		2.786,6	209
1945-50	266,6	623,0	999,2	984,0		2.872,8	216
1950-55	366,8	629,8	1.212,2	989,0		3.097,8	233
1955-60	370,2	477,2	1.209,2	1.011,6		3.068,4	231

Font: Per al període 1900-1936: M. Baldó, "La facultat"..., pp. 63-64; Y. Blasco Gil, *La facultad...*, p. 154; J.M. López Piñero i R. Mª Ballester Añón: "Demografía de los estudiantes de medicina de la facultad de medicina de Valencia", *Medicina española*, 66 (1971), pp. 74-82; Mª F. Mancebo, *La universidad...*, p. 285; E. Sánchez Santiró, *Científicos...*, pp.189-190. Els autors esmentats es basen en sèries estadístiques d'*Anales de la Universidad de Valencia* i recomptes de llibres de matrícula de les diverses facultats. He completat la sèrie dels estudiants de dret entre 1905 i 1919 que hi faltava, en els llibres de matrícula. Per al període 1940-1960, *Anuario Estadístico de España*.

La política educativa republicana, que fou molt brillant, va centrar els seus esforços en l'ensenyança primària –on es van invertir molts diners per a escolaritzar i atendre amb dignitat a la població infantil– i en la secundària –de la que bastarà dir que es crearen 31 instituts nous entre 1931 i 1933. En canvi l'actuació del primer bienni a la universitat fou més discreta. La principals novetats foren dos: assajar una reforma pilot que afectava a facul-

tats de lletres de Madrid i Barcelona, per a traslladar-la després a altres estudis, i concedir-li a Barcelona l'autonomia universitària, d'acord amb l'Estatut, creant-se així la universitat autònoma. Les millores educatives introduïdes en les facultats pilots i Barcelona foren notòries: nou sistema docent, increment dels estudis de caràcter pràctic, formatiu i de recerca, noves figures de professors... Tot açò superava la mediocre universitat liberal –retòrica, teorètica, rutinària i amb poca vida científica–.

Però aquesta millora de continguts i mètodes estava pensada per a minories; la universitat guanyava qualitat i excel·lència –cèrtament–, però es limitava a un grup de d'estudiants selectes. Barcelona va perdre més de mil estudiants. La reforma educativa republicana no sols no contemplava la massificació –Espanya estava lluny d'aquest fenomen–, sinó que, a més, traduïa una concepció elitista de la universitat, que compartien els intel·lectuals i polítics d'aleshores i expressaven personalitats com José Ortega i Gasset i el ministre Fernando de los Ríos. Aquest, per exemple, s'inquietava pel creixement de llicenciats universitaris subempleats, cosa prou normal, però el que sorprèn és que no entenguera –malgrat ser socialista– les raons socials profundes que feien créixer aleshores el nombre d'estudiants d'altres països com els Estats Units. En resum, la concepció dels republicans reformadors era avançada pedagògicament i científica, però en quant al nombre d'estudiants era pròpia d'una altra època: dels anys triomfals de l'institucionisme...¹⁸

Els plantejaments franquistes de la universitat eren ben distints. La reforma educativa republicana –que comportava noves figures de professorat, increment de pràctiques, docència activa, foment de la investigació...– es va tallar en sec i es va substituir per uns plantejaments de funcionament arcaics, revestits amb retòrica falangista i nacionalcatòlica, i tamitzats per un control i vigilància rigorosos de les tasques acadèmiques, dels professors i dels escolars. La llei del 1943 va retornar al vell model liberal, centralitzat i uniformista, però llevant-li el que tenia de liberalisme i substituïnt aquest per noves institucions, com ara el SEU, la milícia, el servei social de la dona, les assignatures formatives anomenades prompte pels estudiants “les tres maries”, els col·legis majors, la influència de l'església... També se li va sustraure a la universitat la funció investigadora que guarien els republicans, concentrant-se aquesta en el CSIC. I, pel que fa al nombre d'estudiants, la concepció franquista era tradicional: la universitat es concebia com a escola d'èlits que devia regenerar la cultura i l'esperit nacional i posar-se al servei de l’“autarquia de la intel·ligència”, per dit-ho com López Ibor.¹⁹

¹⁸ Vegeu el discurs que F. de los Ríos pronuncià al parlament, titolat “Saber i deber”, que s'arregla a les seues *Obras completas*, ed. de T. Rodríguez de Lecea, Madrid, Fundación Caja Madrid/Anthropos, 1977, III, pp.374-390.

¹⁹ J. López Ibor: *Discurso a los universitarios españoles*, Santander, Cultura Española, 1938, p. 99.

LES PRIMERES DONES

La presència de les primeres dones a la universitat mereix destacar-se com a un dels canvis més rellevants en la demografia universitària del primer terç del segle XX. Aquesta incorporació, tanmateix, va començar molts anys abans, i fou –durant més de mig segle– un autèntic calvari. El 1868, a penes triomfà la Gloriosa, una dona valenta, la “ciudadana” Carlota Montijo, escrivia una carta al *Diario Mercantil Valenciano* que deia:

“Ya que ustedes han hecho la revolución sean consecuentes y no lo quieran todo para los hombres y nada para nosotras.

Las mugeres pagan contribución para sostener unas universidades, y no hay universidad para nosotras y enseñanza para el sexo débil. ¡Por qué no se nos permite ser maestras, sangradoras, cirujanas, médicas, boticarias, abogadas, etc.? ¡Viva la igualdad!...

La muger es la mitad del pueblo soberano y tiene media soberanía y el hombre otra media y la muger tiene voto para todo ¡Viva el sufragio universal! ¡Vivan los derechos de la muger! ¡Igualdad! ¡Fraternidad!”²⁰

Les primeres dones que arriben a la universitat espanyola ho van fer en el Sexenni democràtic. El 1872-73, es matriculà la primera a la facultat de medicina de Barcelona. Dos anys després, a la mateixa facultat i universitat, la segona –Dolors Aleu– que s’examinarà a València el curs 1874-75 –per traslladarse el seu pare a aquesta ciutat–, i després retorna a Barcelona...

Però la restauració canovista va tombar moltes esperances, entre elles facilitar la integració de la dòna als estudis superiors. El problema esclatà el 1878, quan la que anava més avançada acabà la llicenciatura i decidí cursar doctorat –a Madrid–. Aleshores, el consell d’instrucció pública –un conciliàbul de la rànica dreta restauracionista–, en adonar-se que una dona havia acabat els estudis de medicina “sin el correspondiente permiso”, i a més s’havia matriculat de doctorat, va convertir la qüestió en assumpte polític. En eixe moment va començar un procés de restriccions, impediments, prejudicis i obstacles per a que les dones pogueren estudiar, que no es resolldria políticament fins el 1910. No anem a entrar en aquesta peripècia, ni en les contradicciones dels decrets dels ministres del torn, ni els recursos d’algunes dones o dels seus pares... Bastarà dir que la primera dòna en estudiar doctorat, quan anà a examinar-se, un catedràtic d’història de la medicina, que per més inri era membre del consell d’instrucció pública –Tomás

²⁰ *Diario Mercantil Valenciano*, “gacetilla”, 20-11-1868, cit. per E. Sánchez Santiró: *Científics i professionals...*, 204.

Santero, marquès de la Salut-, es negà a examinar-la, malgrat estar matriculada, amb el següent argument: “no quiero doctoras con faldas”.²¹

Les dones que volien estudiar, no sempre podien fer-ho. Però com que els ministres del torn canviaven ara i adés, i amb ells canviaven els decrets que regulaven la qüestió, anaven obrint-se badalls i contradiccions normatives que foren aprofitades per algunes dones. El 1881 es prohibia a les dones que estudiaren batxillerat i estudis superiors, però es permetia que les que estaven fent aquests estudis poguessin acabar-los, tot i que les d'ensenyament secundari no podrien entrar a les universitats; el 1882, com a conseqüència de reclamacions, s'autoritzà que les dones que tenen el grau de batxiller poguessin matricular-se en la universitat, però al mateix temps es prohibia taxativament que els instituts admeteren noves dones. El 1883 –de nou hi ha pressió dels pares, instàncies i recursos- s'autoritzava a les dones a poder estudiar batxillerat, però en la mateixa ordre s'advertia que encara que aconseguïssin el grau de batxiller, no se'ls permetria matricular-se en cap universitat. Des del punt de vista jurídic, totes aquestes normes eren confuses, i si les interessades –o els seus pares- optaven per recurrir-les tenien expectatives de que un nou decret modificara l'anterior... El 1888, després de pegar-li moltes voltes a l'assumpte ministres i consellers d'instrucció, se'ls reconeixia a les dones el dret a estudiar en la universitat, encara que havien de fer-ho “privadament”, és a dir com a alumnes lliures o no oficials. Però ¿com estudiar determinats camps de la medicina sense assistir-hi? ¿Com aprendre algunes pràctiques? Alguns professors entengueren que era indispensable l'assistència com la dels demés estudiants, i així ho creien també les interessades, de manera que el govern autoritzà la matrícula oficial de les dones, això sí, demanant força papers a les estudiantes –permís del ministre. Mentrestant, al parlament –Rafael María de Labra- i a sectors avançats de l'opinió pública –a la premsa- s'alçava, de tant en tant, alguna veu mostrant als ministres i als consellers el que calia fer: el que es feia “en todos los países civilizados”.²² afegim que els institucionistes eren partidaris de la integració de la dona... Per fi, el govern de Canalejas va permetre, el 1910, que les dones es matricularen com la resta dels estudiants.²³ Havien passat quaranta anys de calvari, i amb ell tota una cursa d'obstacles, en la que s'hi col·laren algunes dones, unes poques, quasi sempre en medicina i farmàcia. Aquestes pioneres, en fi, a més de buscar els badalls de les ordres ministerials i presentar recursos, reclamacions i papers, ensopegaven amb les mentalitats de companys i mestres –no tots eren tancats- i amb les ironies de l'o-

²¹ Citat per C. Flecha García: *Las primeras universitarias en España*, Madrid, Narcea, 1996, p. 102.

²² *El Imparcial*, 14-1-1882, cit. per C. Flecha: *Las primeras mujeres...*, p. 82.

²³ Per a més informació sobre aquest procés, vegeu C. Flecha: *Las primeras mujeres...* pp. 62-94.

piníó pública. A la premsa de l'època, per exemple, es poden llegir articles, on els que els escriven pronosticaven, festivament, que en el futur tots els pacients varons preferirien ser atesos per “una hermosa médica en lugar de un barbudo galeno”.²⁴ Sens dubte, aquelles dones tingueren la valentia i l'audàcia de fer canviar el món.

A València, les primeres dones, descomptant a Dolors Aleu, foren Trinidad Sánchez Fernández -1882-83-, María de la Concepción Aleixandre y Ballester -1883-84- y Manuela Solís y Clarás -1883-84-. La primera es traslladà; les altres acabaren la llicenciatura a València i cursaren doctorat a Madrid, especialitzant-se en ginecologia. Darrere d'elles n'arribaren d'altres, que veiem matriculades en medicina i ciències. El quadre 4 fa un resum.

Quadre 4

DONES MATRICULADES A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 1874-1910

Període	Medicina	Ciències	Total
1874-75	1	—	1
1875-82	—	—	—
1882-83	1	—	1
1883-88	2	—	2
1888-89	2	1	3
1889-94	—	—	—
1894-98	1	—	1
1898-99	1	1	2
1899-906	—	—	—
1906-07	1	1	2
1907-10	1	—	1

Font: C. Flecha: *Las primeras universitarias en España*, Madrid, Narcea, 1996, pp. 112, 139 i 150; J.M. López Piñero i R. Ballester Añón: “Demografía...”, pp.74-82; E. Sánchez Santiró, *Científics...*, p. 208. Aquests autors es basen en els llibres de matrícula. He identificat a T. Fernández Sánchez, inscripció 260 de medicina del curs 1882-83, i a Mª D. Martínez Rodríguez, inscripció 68 de la matrícula lliure de ciències –preparatori de farmàcia- del curs 1888-89, que no es registraven.

Des del 1910, normalitzada la qüestió legalment –mentalment era una altra història- el nombre de dones va anar creixent lentament. Alguns pro-

²⁴ *Diario Mercantil Valenciano*, 28-7-1869, cit. per E. Sánchez: *Científics i professionals...*, p. 205.

fessors, com el republicà i institucionalista Deleito, escrivia el 1924:

“En los últimos cinco años, las señoritas han prodigado su presencia en Medicina, han hecho su aparición en Ciencias y Letras (que no contaba con ninguna aún en 1919 y ha tenido 14 el último curso), aumentan en la carrera de practicantes y hasta se inician, muy tímidamente aún en Derecho, donde existe ya una joven estudiante y una abogada en ejercicio. El caso es grandemente halagüeño para los que somos entusiastas de que la mujer se ponga intelectual y pecuniariamente al nivel que debe; pero conquistando la independencia con su esfuerzo, como hacemos los varones”.²⁵

El més rellevant, però, en aquests anys, com indica Deleito, és el canvi que s'opera en les carreres on es matriculen les dones. Fins la dictadura de Primo de Rivera, la porta d'accés de les dones a la universitat és, com s'ha vist, medicina –farmàcia no existeix a València-. Però a partir dels anys vint, les facultats de ciències i lletres guanyen terreny. La docència obri oportunitats professionals, i sense que medicina perga compàs, el creixement deriva cap a les facultats que formen professors per a l'ensenyament secundari. Dret és la facultat més endarrerida en la integració. Aquesta distribució de dones per facultats –lletres, ciències, medicina i dret-, canviant els percentatges, continuarà durant franquisme. El quadre 5 resumeix en xifres el que passà a València.

Quadre 5

DONES DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA PER FACULTATS, 1910-1936

Període	Medicina		Ciències		Lletres		Dret	
	Dones	%	Dones	%	Dones	%	Dones	%
1910-15	1,2	0,2	0,6	0,2	—	—	—	—
1915-20	5,8	0,9	3,0	1,1	—	—	—	—
1920-25	9,4	1,4	9,8	3,3	9,8	7,3	0,2	0,0
1925-30	10,2	1,0	11,6	3,7	29,4	13,0	2,2	0,4
1930-36	19,1	2,1	26,8	5,5	59,5	15,1	14,8	1,8

Font: M. Baldó: “La facultat...”pp. 63-64; J.M. López Piñero i R. Ballester Añón: “Demografía...” ; Mª F. Mancebo, *La universidad...*, p.

²⁵ J. Deleito Piñuela: “La vida de la universidad de Valencia desde 1919 a 1924”, *Anales de la Universidad de Valencia*, any IV. 1924, p. 386.

303; E. Sánchez Santiró: *Científics...*, p. 208.

Amb independència de les concepcions franquistes sobre el paper social de la dona, i del poc-crèdit que mereixia que “las reinas del hogar” es dedicaren a estudiar batxillerat i carrera, el fenòmen social estava en marxa, i la dictadura, durant les seues primeres dècades, el va viure amb poc entusiasme, però sense poder impedir-lo.²⁶ Una “teòrica” d’aquestes qüestions, Carmen Buj, considerava, en 1948, que hi havia excessives universitàries “languideciéndose y torturándose con el estudio, por el que no sienten gusto”. Era la “natura femenina” la que impedia a les dones trobar plaer en l’estudi, i en canvi les abocava a fer les seues funcions naturals. El món –deia- podia progressar sense científiques, doctores o advocades, però no “sin madres que sean reinas del hogar”.²⁷ Tanmateix, en aquesta com en tantes coses, el franquisme –o els seus ideòlegs- estava lluny de les pulsions socials. Inclús la Sección Femenina va desenvolupar un discurs contradictori.²⁸ Els percentatges d’universitàries seguiren augmentant lentament en totes les facultats, excepte lletres, que es va convertir en el refugi de les universitàries. Però aquesta qüestió la comentarem després. De moment val a dir que va seguir el goteig...

EL CREIXEMENT DELS ESTUDIANTS

Durant les dos primeres dècades del franquisme, el nombre d’universitaris va seguir creixent lentament, continuant la tendència que es venia operant des dels anys vint. Però des dels seixanta el creixement fou espectacular. El desenvolupament econòmic, els canvis socials –èxode rural, urbanització, creixement de noves capes mitjanes- i les innovacions tecnològiques constitueixen el motor de l’increment.

En créixer la renda per capita de moltes famílies, es multiplicaren les possibilitats d’accedir a l’ensenyament secundari i superior de molts joves que, alliberats de la necessitat de treballar, foren llançats pels pares a estudiar. Els estudis, especialment els superiors, a més, eren considerats com una forma de promoció social. Aquest fenòmen, com no podia ser d’altra manera, era

²⁶ Per a aquestes qüestions, vegeu M. T. Gallego Méndez: *Mujer, Falange y Franquismo*, Madrid, Taurus, 1983, i C. Molinero, “Mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un mundo pequeño”, *Historia Social*, 30 (1998), pp. 97-117

²⁷ C. Buj: *Dos sendas de mujer*, Madrid, 1948, citat per G.M. Scanlon: *La polémica feminista en la España contemporánea, 1868-1974*, Madrid, Akal, 1986, pp. 337-338.

²⁸ Vegeu C. Gómez Cuesta: “La Sección Femenina y su modelo de mujer: un discurso contradictorio”, *El siglo XX: balance y perspectivas. V Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea*, València, Fundación Cañada Blanch, 2000, pp. 195-204.

general, afectava als països més desenvolupats i als que es trobaven “en vies de desenvolupament”, com es deia aleshores. Hobsbawm ho ha dit de manera sintètica : “La expansión económica mundial hizo posible que un sinnúmero de familias humildes –oficinistas y funcionarios públicos, tenderos y pequeños empresarios, agricultores y, en Occidente, hasta obreros especializados prósperos- pudiera permitirse que sus hijos estudiaran a tiempo completo”.²⁹

Però, a més de la demanda d'estudis provocada pel nivell més alt de renda, hi havia una altra raó important en el creixement dels estudiants: els canvis tecnològics i econòmics que comportava la revolució científico-tècnica. Des de finals de la segona guerra mundial es va fer indispensable qualificar la mà d'obra. Els polítics i economistes, començaren a parlar de que calia augmentar el capital humà, és a dir les capacitats productives dels treballadors. Des d'aleshores es considera que els recursos bàsics de les economies avançades ja no són sols el capital i el treball, sino que a més s'afegeix el coneixement. La ciència, la tecnologia i el saber, cèrtament, sempre han tingut un paper bàsic en el desenvolupament.³⁰ Però, des de després de la segona guerra mundial, passaren a formar part essencial de l'entramat econòmic com mai ho havien estat. Àngel Latorre, un professor de dret de Barcelona, ho deia el 1964 amb aquestes paraules:

“El avance tecnológico y la expansión económica de las últimas décadas hace que destreza, habilidad e inteligencia de la población activa adquiera cada vez más importancia. El funcionamiento de una economía moderna necesita más técnicos, más personal especializado, mientras que disminuye relativamente la necesidad de obreros no especializados. La industria aprovecha los adelantos científicos y al mismo tiempo los incita, porque en la ciencia confía encontrar nuevos medios y nuevos procesos que permitan abrir brecha en las barreras que a la producción imponen hoy los límites de la tecnología actual”.³¹

Els governs –almenys els que s'ho podien permetre- estaven interessats en reformar els sistemes educatius de dalt a baix. I així, en diversos països, es va ampliar i millorar l'ensenyament primari, es va organitzar una eficient formació professional, es diversificaren els batxillerats, afegint-se als generals, els de tipus tècnic i els unificats o polivalents. En fi, es dinamitzaren les

²⁹ E. Hobsbawm: *Historia del siglo XX, 1914-1991*, Barcelona, Crítica, 1995, p. 300.

³⁰ Vegeu, per exemple, l'obra de J. D. Bernal: *Ciencia e industria en el siglo XIX*, Barcelona, Martínez Roca, 1973.

³¹ A. Latorre: *Universidad y sociedad*, Barcelona, Ariel, 1964, pp. 93-94.

universitats, introduïnt-se en elles ensenyaments més pràctics i lligant-les –si encara no ho estaven- a la investigació. En resum, des dels anys cinquanta –si no des d’abans- s’encetà arreu del món tot un procés d’adaptació de les estructures educatives decimonòniques a les noves necessitats. Qui anava per davant eren els Estats Units; Europa, amb particularitats en cada país, seguia aquestes petjades...³²

A Espanya, tot açò començà a percebre’s des dels anys cinquanta. Joaquín Ruiz-Giménez activà la creació d’escoles primàries, millorà la secundària –general i tècnica- i va introduir unes mínimes millores en la universitat –per exemple, descentralització del doctorat-. Una de les reformes escolars més efectives de Ruiz-Giménez fou dividir el batxillerat en elemental i superior, obrint-se les portes del primer a capes populars, que així obtindrien en pocs anys un grau, aleshores, valuós... Però la revisió de la política educativa espanyola no es va fer fins els anys seixanta. Els ministres tecnòcrates que succeïren a l’anterior –Jesús Rubio, Manuel Lora-Tamayo i José Luis Villar Palasí- allargaren l’escolarització obligatòria dels 12 als 14 anys, tingueren especial cura en fomentar l’ensenyament tècnic i aconseguiren augmentar el nombre de pèrits i enginyers –suprimint un examen d’accés restrictiu i substituint-lo per un curs preparatori que podia cursar-se a les facultats de ciències o a les mateixes escoles tècniques superiors; activaren la investigació a la universitat –reservant-se un fons per a subvencionar projectes d’investigació-, i en fi, el darrer ministre esmentat va fer que s’aprovara una llei de bases –la general d’educació de 1970- que modificava en profunditat tot el sistema educatiu heretat dels liberals i barnitzat imperialment i catòlica per Ibàñez Martín.³³

Tanmateix, la política dels tecnòcrates, reblida de bones intencions, paraules i propòsits, ensopegava amb unes escasses inversions, que foren denunciades, ara i adés, com a insuficients per organismes internacionals i veus crítiques com José Luis López Aranguren o Carlos París. La despesa pública en educació que es feia a Espanya, a mitjans dels anys seixanta, no pot comparar-se amb la dels països democràtics europeus en cap dels seus trams. El 1965, la despesa mitjana que es feia a Espanya per alumne d’ensenyança superior era de 71 dòlars, front als 400 d’Itàlia i els més de 1.000 d’Alemanya, França o el Regne Unit. Aquesta diferència astronòmica es repetia per als altres nivells educatius: a Espanya s’invertien 23 dòlars per

³² Per als canvis als diversos sistemes universitaris, americans i europeus, veure J. Ben-David i altes: *La universidad en transformación*, Barcelona, Scix-Barral, 1962; J. Ben-David: *Centers of Learning. Britain, France, Germany, United States*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1992; J.M. Souvirón Morenilla: *La universidad española. Claves de su definición y régimen jurídico institucional*, Universidad de Valladolid, 1988, pp. 15-31.

³³ Aquestes qüestions les he desenvolupades més amplament al capítol “Las universidades durante la república y el franquismo (1931-1975)” citat en nota 1.

alumne de primària i 41 per alumne de secundària, mentre als altres països se'n inverteien 200 o més en cada tram.³⁴ Amb aquestes deficiències era difícil qualificar la tasca de les universitats i desenvolupar el capital humà que desitjaven els tecnòcrates... Però la política d'aquests governs també xocava amb una deficient planificació i amb el context opressor de la dictadura, el qual contrastava amb el clima d'inquietud –primer- i de rebel·lia –després- que es vivia a les universitats des del final dels anys cinquanta. La dictadura semblava més interessada en refermar el control ideològic que no en fomentar l'estudi i la investigació:

“Se diría –va escriure Aranguren el 1968- que nuestros gobernantes, pese a su fachada tecnocrática y los Planes de desarrollo, no se han percatado aún de la importancia estrictamente económica... de la inversión en educación. Sin embargo, y aún cuando yo sea bastante escéptico respecto a la competencia de nuestros tecnócratas y planificadores, creo que el obstáculo es, otra vez, político... La Universidad, considerada desde la perspectiva política, es asunto no sólo secundario sino que, últimamente, se está convirtiendo en molesto y enfadoso. Gastar dinero en centros de agitación ¡qué disparate! Mejor... en ‘Universidades libres’... Las Universidades no pueden estar bien utilizadas, no pueden responder a las exigencias de la moderna tecnología docente, porque eso costaría un dinero que se necesita para sostener el aparato de control”.³⁵

Així les coses, durant els darrers quinze anys del franquisme, es va expulsar de la universitat i es va sancionar, en diverses ocasions, a professors i estudiants per raons polítiques; es van mantenir sistemes de cooptació de professors basats en xàrcies clientelars que primaven l'afinitat ideològica –“opusitar”-, abans que la formació investigadora, i en fi, les aules es van massificar, organitzant-se grups nombrosos, atesos per professors contractats en precari, mal pagats i amb una formació immadura –els PNNs-. Carlos París, de la gestió dels ministres que van de Jesús Rubio a Cruz Martínez Esteruelas –del 1956 al 1975-, ha dit que seguia dues vessants: per un costat procuraven renovar el sistema educatiu mitjançant reformes i, per l'altre, procuraven mantenir el control mitjançant la repressió. Aquestes dues cares de la política educativa, adobades amb els insuficients recursos que s'inverteien, perjudicaven l'assoliment de la modernitat.

³⁴ MEC: *La educación en España. Bases para una política educativa*, Madrid, 1969, p. 171; FOESSA: *Informe sociológico sobre la situación social de España 1970*, Madrid, Euroamérica, 1970, pp. 833 i 1.050.

³⁵ J.L. Aranguren: “El problema universitario”, dins *El futuro de la Universidad y otras polémicas*, Madrid, Taurus, 1973, p. 51.

zació universitària que desitjaven els tecnòcrates.³⁶

Però, tot i que la planificació educativa fora poc àgil en lleis i en inversions, les autoritats franquistes contemplaren com a positiu l'augment dels efectius d'estudiants, tant de batxillerat com de les universitats i escoles superiors; mantingueren baixes les taxes de matrícula; incentivaren el nombre d'estudiants de carreres tècniques i enginyeries; crearen filials, instituts, facultats, escoles tècniques i universitats noves; establiren instituts politècnics —reconvertits després en universitats—, i en fi, erigiren col·legis universitaris en ciutats que no tenien universitat. Aquests col·legis, on es cursaven alguns estudis que depenien d'una universitat pròxima, es convertiren, amb el pas del temps, en universitats independents, com passà als d'Alacant i Castelló.

El mapa escolar, doncs, es va ampliar i diversificar considerablement. En els darrers anys del franquisme, a les dotze universitats existents, se'n afegiren onze més: les autònomes de Madrid i Barcelona, i la de Bilbao, creades el 1968, i la última reconvertida en universitat del País Basc anys després; les politècniques de Madrid, Barcelona i València, el 1971; les de Màlaga, Cantàbria i Còrdoba, el 1972, i aquest mateix any també es creà la Universitat Nacional d'Educació a Distància, i finalment la de Badajoz, establerta el 1973 i després convertida en universitat d'Extremadura. Era tota una estratègia d'expansió que responia a la creixent demanda educativa que s'havia encetat en l'ensenyança secundària i aleshores arribava a la superior. Amb la democràcia, l'increment d'universitats va seguir, usualment reconvertint col·legis universitaris en universitats. En els temps de l'UCD es crearen les universitats d'Alcalá de Henares —1977—, Balears —1978—, Alacant, Càdis, Las Palmas i Lleó —les quatre de 1979— i la de Castella-La Manxa —el 1982—. En l'etapa socialista i posterior van seguir multiplicant-se: Corunya, Vigo, La Rioja, Almerfa, Huelva i Jaén, Lleida, Girona, Tàrragona, Castelló, la pública de Navarra, la politècnica de Cartagena, la Pompeu Fabra de Barcelona, la Carles III i la Joan Carles I, de Madrid, la Pablo Olavide de Sevilla, i la Miguel Hernández d'Elx... A les universitats públiques s'afegiren les privades, que a Espanya tenien limitacions legals des de l'època liberal —no graduaven, i els seus alumnes s'examinaven en les públiques—. Però, a partir dels anys seixanta, algunes universitats de l'Església assoliren totes les competències: l'Estudio General de Navarra, de l'Opus Dei; la universitat de Deusto, dels jesuïtes —la pionera—, i la Pontifícia de Salamanca. Amb la llei de reforma universitària de 1983 es

³⁶ C. París: "La pretensión de una universidad tecnocrática (panorama de la universidad española desde 1956 hasta 1975)", en J.J. Carreras y M.A. Ruiz Carnicer, eds., *La universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institució Fernando el Católico, 1991, pp. Pp. 437-454.

va liberalitzar el sector, permetent-se, en determinades condicions, el reconeixement d'universitats privades. En resum, de les dotze universitats de l'Estat que hi havia el 1968, s'ha passat a quaranta set, i de les tres privades d'aquell any s'ha passat a quinze.³⁷

Però l'increment de l'ensenyament superior inclou, a més de l'expansió de les facultats i col·legis universitaris, la incorporació a l'ensenyament universitari de les escoles tècniques superiors i dels títols mitjans –pèrits, aparelladors, magisteri, comerç, i després, infermeria i d'altres...– que fins la llei de 1970 no tenien rang universitari, però des d'aleshores l'assoliren. Aquesta integració fou un procés ben complex, degut a l'existència de cossos de professors diferents, tradicions acadèmiques particulars i corporativismes dignes de *l'homo academicus*... El Libro blanco de 1969, informe previ a la llei de 1970, proposava que “los institutos politécnicos superiores y las escuelas especiales tenderán a una integración progresiva en la universidad”.³⁸ Pel que fa a les escoles tècniques, tant superiors com de grau mitjà, s'optà per dos estratègies: en ocasions, els instituts politècnics es convertiren en universitats politècniques –Madrid, Barcelona i València-. En altres casos, les escoles tècniques superiors o les tècniques de peritatge s'uniren a les universitats pròximes, operació que es va estendre per a escoles universitàries de magisteri, comerç i altres sabers. Amb açò es trencava una tradició establerta pels liberals, segons la qual –com a la resta d'Europa- els ensenyaments tècnics superiors i de grau mitjà s'organitzaven al marge de les universitats i formaven “escoles especials” que inclús, en ocasions, no depenien ni del mateix ministeri que regia la instrucció pública. Aquesta separació entre estudis “universitaris” i “tècnics” o “professionals” es considerava idònia en el segle XIX i primeres dècades del XX. Es devia, en termes generals, al caràcter eminentment pràctic que tenien els estudis tècnics, mentre els “facultatius” adoptaven un caràcter més especulatiu. Tanmateix, aquesta separació va anar acurtant-se a mesura que la tècnica i els processos d'investigació es connectaven cada volta més. Jürgen Habermas ho explica va així el 1963:

“La máxima según la cual la ciencia debe formar exigió en aquella época una estricta separación entre universidad y escuela especializada superior debido al hecho de que las formas preindustriales de la praxis profesional se resistían a someterse a una guía teórica. En la actualidad, en el sistema de trabajo de la sociedad industrial, los procesos de investigación están conectados con la aplicación técnica y el aprovechamiento económico, la ciencia con la producción

³⁷ *Anuario El País 1999*, Madrid, 1999, p.114. A les catorze privades que esmenta cal afegir la Cardenal Herrera.

³⁸ MEC: *La educación en España...*, p. 226.

y la administración: la aplicación de la ciencia a la técnica y la aplicación retroactiva de los procesos técnicos a la investigación se han convertido en la sustancia misma del mundo del trabajo y de la producción”.³⁹

A Espanya, les reformes iniciades als anys setanta agruparen en l'àmbit universitari les escoles tècniques superiors, les de pèrits i aparelladors i les escoles de magisteri, comerç, infermeria, graduats socials, odontologia, i pràcticament tots els estudis superiors. Aquesta tendència, plantejada per Villar Palasí, ha quallat amb les reformes democràtiques posteriors. La llei de reforma universitària de 1983, que regeix ara per ara les universitats, ha culminat el procés d'integració: “el servicio público de la educación superior corresponde a la universidad”.⁴⁰ Amb açò, el grau d'integració universitària de tots els estudis superiors és a Espanya superior al d'altres països, on sovintegen tradicions d'altres temps...

El quadre 6 ens mostra el creixement de la població universitària espanyola i de la universitat de València. En ell s'han calculat els estudiants de facultats i escoles tècniques superiors, i l'aportació que representen els alumnes de les escoles de pèrits, magisteri i comerç, i després altres que s'integraren a l'ensenyament universitari des del 1970.

Quadre 6

ESTUDIANTS D'ENSENYAMENT SUPERIOR A ESPANYA, 1940-1995 (MITJANES QUINQUENALS)

Període	Facultats	Escoles tèc. superiors	Escoles tècniques	Escoles universitàries	Espanya		Univ. València	
					Total	Índex	Total	Índex
1940-45	37.453,6	2.031,2			39.484,8	42	2.786,6	80
1945-50	46.046,4	3.791,4			48.873,8	52	2.872,8	82
1950-55	56.291,2	3.240,6			59.531,8	64	3.097,8	88
1955-60	62.059,6	7.200,0			69.259,6	74	3.068,4	88
1960-65	72.127,8	20.386,4			92.559,2	100	3.474,0	100
1965-70	119.796,4	38.121,4			157.917,8	170	7.759,6	223
1970-75	220.214,6	45.353,4	57.675,0	77.061,2	400.304,2	432	22.641,0	651
1975-80	393.129,8	46.929,2	55.230,4	113.578,8	608.868,2	657	36.597,0	1053
1980-85	474.629,8	47.157,8	57.543,0	132.021,8	711.352,4	768	37.012,2	1065
1985-90	641.616,8	59.733,8	79.788,0	188.649,6	969.787,8	1047	48.109,6	1384
1990-95	767.456,8	100.237,4	144.795,6	268.989,4	1.281.479,2	1384	58.154,6	1673

Font: *Anuario Estadístico de España*.

³⁹ J. Habermas: *Teoría y praxis. Estudios de filosofía social*. Madrid, Tecnos, 1987, p. 338.(ed. original, 1963).

⁴⁰ Llei orgànica 11/83 de 25 d'agost, de Reforma universitària (BOE de 1 de setembre), art.

El creixement dels estudiants s'inicià als anys seixanta i sembla estar assolint sostre a hores d'ara. Dels 75.000 universitaris del 1960 es passa al mig milió el 1975, al milió el 1988, i al milió i mig el 1996... L'increment arribà, primer, a les escoles superiors d'arquitectura i enginyeria, degut a la reforma de Jesús Rubio que va substituir l'examen d'accés per un curs preparatori. El salt es veu amb una gran espectacularitat al quadre. A les facultats el creixement es notà a partir de la segona meitat dels seixanta, duplicant-se els efectius en el quinquenni 1965-70, el que també es registra a la universitat de València. Des d'aleshores el fenòmen fou d'envergadura...

Aquest creixement, evidentment, no és privatiu d'Espanya. En general ha afectat, amb distint grau, a països de totes les latituds i nivells de desenvolupament. Pel que fa a Europa, cal dir que els tres estats més cultes, Alemanya, França i Gran Bretanya, abans de la segona guerra mundial, tenien 150.000 universitaris en total; hui són quasi sis milions els universitaris d'aquestes tres nacions.⁴¹ Per al conjunt d'estats integrats a la Unió Europea, el nombre d'universitaris del 1995 s'aproxima als dotze milions, xifra que duplica els estudiants que hi havia el 1975 en eixos mateixos països. Espanya ha tingut, entre 1975 i 1995, un increment de matrícula bastant superior a la mitjana europea –del mig milió del 1975 ha passat al milió i mig el 1996-. Però aquest major creixement no suposa singularitat. De fet els estats més endarrerits del continent han triplicat el nombre d'estudiants en els darrers vint anys, com li passa a Portugal, que encara ha crescut més que Espanya –3,4 voltes entre 1975 i 1995-.⁴² El major creixement dels estudiants espanyols en els anys posteriors a la dictadura es deu al retard de partida. La massificació va començar abans en els països més desenvolupats, mentre Espanya mantenia modestes xifres fins la segona meitat dels setanta. En efecte, el 1966, hi havia 484 estudiants d'ensenyament superior per cada cent mil habitants, i el 1970, 653. De tots els països europeus “del nostre entorn”, Espanya era, aleshores, el de menor població universitària, excepció feta de Portugal, tot i que la conceptualització d'ensenyança superior no és uniforme en uns o altres països. El quadre 7 ens ho mostra.

1. Vegeu M.A. Gutiérrez Llamazares: *Código de legislación universitaria*, Barcelona, PPU, 1993, vol. 1, p. 12.

⁴¹ E. Hobsbawm: *Historia...*, pp. 297-304, i United Nations: *Statistical Yearbook*, 1994.

⁴² Comisión Europea: *Las cifras clave de la educación en la Unión Europea*, Luxemburg, Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas, 1997, pp. 86-88.

Quadre 7

ESTUDIANTS D'ENSENYAMENT SUPERIOR PER CENT MIL HABITANTS

<i>País</i>	<i>1966</i>	<i>1970</i>
Estats Units	3.245	4.137
França	1.076	1.211
Grècia	750	856
R.F.Alemanya	708	839
Itàlia	659	1.280
Regne Unit	646	911
Espanya	484	653
Portugal	389	520

Font: *Statistical Yearbook*, arreglat en C. París: *La Universidad española actual, posibilidades y frustraciones*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1974, pp. 127-128.

El creixement dels anys seixanta i principis dels setanta es va viure, tant als claustres com al ministeri, amb sensació d'angoixa i saturació. Molts professors i autoritats acadèmiques no copsaven el canvi social, i se'n feien creus de l'augment d'alumnes. Tanmateix, *l'avalancha* estudiantil —terme periodístic de l'època— era, a l'Espanya de finals del franquisme, discreta. Les universitats i escoles tècniques superiors, que fins els anys seixanta eren centres minoritaris, es van veure, sobtadament, invadides per una quantitat d'alumnes molt superior als que podien i estaven acostumades a gestionar. Les arcaiques i anquilosades estructures acadèmiques, poc rectificades durant dècades, se'n ressentiren, i les deficiències en la planificació i en les dotacions s'evidenciaren. Però a partir de finals dels setanta, els ritmes de creixement espanyols es modificaren, i es superà l'endarreriment en les dècades dels vuitanta i noranta. El nombre d'universitaris espanyols, a hores d'ara, és comparable al d'altres països europeus: el percentatge de joves que tenen entre 18 i 22 anys que cursen estudis superiors supera, a Espanya, el 40 per cent de l'edat; aquesta taxa bruta d'escolarització s'assembla a la mitjana de la Unió Europea, que és del 45. La proporció espanyola, tanmateix, encara és inferior, entre altres estats, a la francesa, belga o anglesa, i semblant a la italiana. Però la taxa bruta d'escolarització valenciana està tres punts per davall de la mitjana espanyola. Tot fa suposar que el percentatge d'escolars superiors seguirà pujant, amb independència de la disminució demogràfica. Les taxes de països com Estats Units o Canadà són molt superiors a les europees, i mostren la tendència creixent a l'educació permanent d'adults.⁴³ Altres

formes de mesurar l'obertura dels estudis universitaris donen resultats pareguts.⁴³ La conclusió és senzilla: el país està, en aquesta qüestió, homologat.

LA POBLACIÓ DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 1960-1995

Arriba l'hora de comentar el que passà a la universitat de València. En acabar la dictadura, al País Valencià, el mapa universitari era el següent: la universitat de València tenia les facultats de lletres, ciències, dret, medicina, econòmiques –des del 1966- y farmàcia –des del 1974-; la universitat politècnica agrupava les escoles tècniques superiors d'enginyers de camins, industrials i agrònoms –creades les tres el 1968-, i les escoles universitàries d'enginyeria tècnica agrícola, arquitectura tècnica, les d'enginyeria tècnica industrial de València i Alcoi, i la d'obres públiques d'Alacant. A més, es crearen dos col·legis universitaris, adscrits a la universitat de València: el d'Alacant –1968-, que incloïa lletres, ciències, dret, econòmiques i medicina, i el de Castelló –1969-, amb ciències i lletres. I en fi, a conseqüència de les reformes de la llei de 1970, s'incorporaren a la universitat de València les escoles de comerç o empresarials de València i Alacant, i les de magisteri de les tres capitals i Xest, mentre belles arts s'incorporava a la politècnica –el 1978- i infermeria –eixe mateix any- a la literària.

Fins a mitjans dels anys seixanta, les facultats de dret i medicina eren les més poblades, però l'explosió estudiantil incrementà els efectius de totes les facultats, especialment les menys demandades fins aleshores, el que fou comú a tot Espanya. El creixement major fou el de lletres, que partia d'una matrícula baixa i va arribar a abastar a medicina, la facultat més poblada del districte durant el franquisme. Ciències va tenir una evolució més complexa: dels 700 estudiants dels anys quaranta, va baixar als 500 cap al 1960, acusant l'obertura dels ensenyaments tècnics; tanmateix després remontà fins a situar-se al costat de lletres –o per damunt si s'afegira farmàcia-. La diversificació d'especialitats en ambdues escoles era un factor que explicava l'increment. Però la raó bàsica fou l'expansió de l'ensenyament mitjà, que multiplicava filials, instituts, col·legis privats i acadèmies, i obria expectatives professionals inèdites fins aleshores. El creixement econòmic, a més, creava nous camps de treball per a graduats en ciències, especialment per als químics, cosa que ja venia passant des de principis de segle.

⁴³ Vegeu Generalitat Valenciana: *El sistema universitario valenciano. Libro blanco*, València, 1999, pp. 42-43.

⁴⁴ F. Pérez "El gobierno de las universidades españolas: objetivos y diseño institucional", en *Jornadas de reflexión. 'retos presentes y futuros de la universidad'*, Consejo de Universidades/Instituto Valenciano de Investigaciones económicas, 1997. Agraesc a l'autor l'ús del text editat com a document de treball.

Medicina va créixer sense descans, augmentant sis voltes els estudiants al llarg del franquisme. Les millores en la sanitat pública i la consolidació del sistema de seguretat social expliquen l'absorció dels efectius: entre mitjans dels anys seixanta i mitjans dels anys setanta, la facultat va passar de 1.000 a 4.000 alumnes, tot arribant al sostre. L'explosió d'estudiants, en canvi, no es va manifestar en dret fins els anys setanta. En bona part, açò es devia a l'atracció d'econòmiques, facultat creada a València el 1966, que es va convertir en carrera de moda i va captar a molts cursants. En acabar-se la dictadura, dret a penes havia pogut duplicar la matrícula que tenia als anys quaranta, mentre que els seus 1.700 estudiants contrastaven amb els 2.400 d'econòmiques, facultat veloçment massificada. L'expansió de dret fou posterior...

Al llarg del cicle de l'explosió d'estudiants, aquestes tendències es modificaren: els *numerus clausus*, la disparitat d'expectatives laborals, l'aparició de nous títols, l'expansió encara major de les carreres tècniques, i d'altres factors, rectificaren la demanda d'estudis que es va donar fins 1975, però d'açò ens en ocuparem després. De moment, el quadre 8 ens mostra l'evolució durant el franquisme i els anys de la democràcia a la universitat de València, tot entenent que repetir les xifres dels anys quaranta al seixanta no està de sobra, doncs facilita la visualització de la segona meitat del segle XX.

Quadre 8

ESTUDIANTS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA PER FACULTATS, 1940-1995 (MITJANES PER QUINQUENNIS)

Període	Filosofia i lletres/ humanitats	Ciències i farmàcia	Dret	Medicina i odontologia	Econòmiques	Magisteri	Empresarials	Altres escolars o títols	Universitat
1940-45	489,8	757,4	784,2	755,2					2.786,6
1945-50	266,6	623,0	999,2	984,0					2.872,8
1950-55	266,8	629,8	1.212,2	989,0					3.097,8
1955-60	370,2	477,2	1.209,3	1.011,6					3.068,4
1960-65	634,6	872,0	885,6	1.081,8					3.474,0
1965-70	1.993,0	1.596,4	922,0	2.621,6	626,6				7.755,6
1970-75	4.307,4	3.767,6	1.686,6	4.431,6	2.384,4	3.435,8	2.339,6		22.353,0
1975-80	8.042,2	5.362,8	3.970,6	7.099,0	3.484,0	6.523,6	1.904,0	210,8	36.597,0
1980-85	9.238,0	6.079,6	5.627,4	4.747,6	3.452,2	4.928,2	2.029,0	900,2	37.012,2
1985-90	11.808,4	6.603,0	8.670,8	3.332,8	6.381,6	4.594,2	4.616,2	2.102,6	48.109,6
1990-95	12.592,4	8.279,4	10.450,6	2.994,4	8.307,4	2.754,0	6.843,2	5.933,2	58.154,6

Font: elaboració pròpia a partir de l'*Anuario Estadístico de España*. Per a medicina es rectificuen pels recomptes de matrícula de J.M. López Piñero i R. Ballester, "Demografía..."

Un factor important per a llegir el quadre anterior és l'aparició de noves universitats al País Valencià. La Politècnica fou creada el 1971, la d'Alacant el 1979, la Jaume I de Castelló el 1991, i la Miguel Hernández, el 1997. La universitat de València no sols no representa ja la totalitat d'universitaris del territori, sinó que, a més, va disminuint el percentatge, mentre les universitats noves assumeixen una part cada vegada major de matrícula. A hores d'ara, València concentra el 40 per cent de la matrícula, la politècnica el 25, Alacant el 20, Castelló no arriba al 10, i la Miguel Hernández menys, tot i que és molt jove per a amidar les seues proporcions.⁴⁵ També hi ha diferències de concepció i estructura entre elles, especialment en les que tenen seu a València, on la Politècnica, essencialment, concentra els títols tècnics i en té ben pocs de la resta d'àrees, mentre l'antiga literària concentra els demés i en té ben pocs tècnics. Aquesta especialització, que té raons històriques, es manté en funció de la maximització i aprofitament de recursos. Les universitats d'Alacant i Castelló, tenen una composició de titulacions més equilibrada, i la distribució del seu alumnat per àrees s'assembla a la mitjana valenciana o espanyola, açò comporta potencialitats institucionals per al desenvolupament investigador i formatiu que, a les universitat que radiquen a València, deurien buscar-se intensificant –bastant més del que es fa– els contactes entre la Politècnica i l'Estudi General.

Una altra qüestió són els tamanyes. De les quaranta sis universitats públiques presencials –la UNED al marge–, algunes tenen més de 50.000 escolars, xifra considerada sovint excessiva per informes i convencions internacionals, i que a més contrasta amb altres universitats excessivament reduïdes –aquelles que no arriben a 10.000–. Les sis més grans que hi ha a Espanya –entre elles València– concentren més del 30 per cent dels universitaris, el que crea disfuncions i fa que siguen centres de difícil gestió i d'un burocratisme sovint enervant. Els estudiants, en aquests centres, troben aules saturades, laboratoris insuficients, biblioteques congestionades i “mala atención y seguimiento por parte de los profesores”.⁴⁶ Els avantatges d'una millor oferta i vertebració de sabers fàcilment s'invaliden. Especialment açò és més greu quan la redistribució interna d'escolars, recursos i nombre de professors està desequilibrada, com sovint passa i comentarem després. Es suposarà que governar aquest espectre tan divers no resulta fàcil, especialment quan les autoritats acadèmiques –ministerials i autonòmiques– es proposen regular amb criteris poc elàstics i uniformistes un conjunt tan variat. Paradògicament, malgrat les diferències de tamany i la diversitat de situacions, entre les universitats espanyoles no existeix a penes diversificació: siguen gegants o menudes, totes són paregudes, totes donen títols amb idèn-

⁴⁵ Vegeu Generalitat Valenciana: *El sistema universitario valenciano...*, pp. 77-87.

⁴⁶ F. Michavila i B. Calvo: *La universidad española hoy. Propuestas para una política universitaria*, Madrid, Síntesis, pp. 225-226.

tica estructura, i totes tenen les mateixes virtuts i els mateixos defectes.

NOU PERFIL SOCIAL I INTEGRACIÓ DE LA DONA

Unit al creixement, es va operar un canvi en la composició social dels estudiants. En la universitat que instituïren els liberals, com s'ha vist, predominaven els fills de burgesos, professionals i capes mitjanes solvents. Aquesta composició, però, començà a canviar lentament des dels canvis que comportà el desarrollismo. S'incorporaren fills d'empleats i quadres mitjans, encara que el gran absent, durant els anys seixanta i setanta, eren els fills dels treballadors, que tenien unes proporcions reduïdes. El 1962, els fills d'obriers qualificats i no qualificats, jornalers agraris i de serveis eren el 7,4 per cent dels universitaris, i el 1970, el 8,9.⁴⁷

La baixa proporció de fills de treballadors fou denunciada com a "moralment injusta" per molts. Salustiano del Campo deia el 1967 que "aquí, la educación no reforma la estratificación social, sino que la refuerza",⁴⁸ i Pedro Altares afegia que "desde el colegio de primera enseñanza... la educación es en España uno de los factores más hirientes de la desigualdad... el país se divide en pobres y ricos, efectuándose la selección por riguroso control económico; las becas... son a todas luces insuficientes y se distribuyen cuando ya se ha efectuado la discriminación".⁴⁹

El que es denunciava era exacte. El sistema educatiu era —com en l'època de Moyano— dual: una escola per a pobres —la primària— i una altra per a rics —la secundària i superior—. La discriminació dels fills dels treballadors es donava abans de l'ensenyament secundari, encara que els contingents d'aquesta classe que arribaven a l'institut —des que es creara el batxillerat elemental— i a nivells superiors, augmentaven a poc a poc.⁵⁰ El *Libro blanco* —informe previ a la llei general d'educació de 1970— coincidia també amb aquest diagnòstic, i en ell es van escriure, potser, les pàgines oficials més cèlebres que es dedicaren al tancament social de l'ensenyament mitjà i superior.⁵¹

⁴⁷ Per a 1962, vegeu *Estadística de la enseñanza superior en España. Curso 1962-63*, Madrid, MEC, 1964; per a 1970, el *Censo de población de España de 1970*, t. III, pp. 111-112. En general, per a la dècada, FOESSA: *Informe sociológico sobre la situación social de España 1970*.

⁴⁸ S. del Campo: "Procedencia social del universitario español". *Cuadernos para el Diálogo*, maig de 1967, recollit a *Educación, universidad y mundo estudiantil*, Madrid, Comisaría para el SEU, 1968, pp. 554-561, la cita en p. 557.

⁴⁹ P. Altares: "En torno a universidad y pueblo", *Cuadernos para el Diálogo*, mayo de 1967, p. 18.

⁵⁰ FOESSA: *Informe sociológico sobre la situación social de España 1970*, Madrid, 1970, p. 987.

⁵¹ MEC: *La educación en España...*, pp. 25-28.

S'evidenciava la falta de beques. El franquisme fou lent i poc generós a l'hora d'articular una política de protecció escolar que atenguera a capes populars. Durant molts anys, les beques —al marge de les d'iniciativa privada— estigueren en mans del SEU, entitat que malgrat la voluntat que puguera tenir i el sectarisme amb el que les puguera atorgar, no era la més escaient per a desenvolupar aquesta funció: tenia enormes limitacions econòmiques i no podia substituir el que era una carència bàsica de l'Estat. El 1944 fou aprovada una llei de protecció escolar, però resultà, de fet, inoperant fins el 1955, quan es va crear l'organisme corresponent —la Comisaria General de Protecció Escolar— i se li dotaren alguns fons. La principal partida de recursos, però, no arribà fins el 1960, moment en el que es va crear un fons nacional amb aquest objecte.⁵² Al llarg dels anys seixanta, el nombre d'adjudicacions per a tots els trams educatius va anar creixent. A l'ensenyament superior, el nombre d'estudiants beneficiats fou, tanmateix, molt baix: el 0,4 per cent el 1961-62, i menys del 4 per cent el 1966-67.⁵³

El canvi sociològic dels estudiants fou més perceptible a partir dels anys setanta. Si comparem el cens de població de 1970 amb el de 1981, tot i la diversitat —i confusió— amb la que s'organitzen les categories socio-professionals dels pares dels escolars, ens amiden els trets del canvi. Els fills dels empresaris amb assalariats i els gerents i directors d'empresa disminueixen lleugerament el seu percentatge: passen del 14,06 per cent el 1970 al 11,57 el 1981; per contra, els fills d'empresaris sense assalariats i autònoms creixen: el 1970 sols el 3,51 per cent des cursants provenen d'aquestes famílies, mentre que el 1981, el 10,53 per cent dels universitaris tenen aquesta procedència. El mateix cal dir dels treballadors —jornalers agraris i obrers, qualificats i sense qualificar— que passen del 8,9 per cent el 1970, al 13,95 el 1981.⁵⁴ Aquesta tendència de diversificació continuà des dels vuitanta. Els socialistes tenien com un dels punts fonamentals de la seua actuació universitària democratitzar l'accés i fer-lo possible a sectors socials tradicionalment exclosos, el que es materialitzà en el creixement de beques i ajudes a l'estudi, que va passar de 68.000 becaris el 1982 a 234.000 el 1991, i de 3.049 milions de pesetes destinades a beques universitàries, a 45.600 milions en els mateixos anys.⁵⁵ El que denunciaven Salustiano del Campo i Pedro Altares el 1967 començava a assolir-se un quart de segle després: la

⁵² Sobre beques, vegeu Ignacio García: "El acceso a la enseñanza y la ayuda social al estudio", 1967, recollida a *Educación, universidad y mundo estudiantil...*, pp. 394-406.

⁵³ FOESSA: *Informe sociológico sobre la situación social de España 1970...*, p. 987. Per a l'ensenyament secundari durant els mateixos anys, les beques representaven el 2,2 % el 1961-62, i el 10 % el 1966-67.

⁵⁴ Vegeu INE: *Censo...1970*, t. III, i INE: *Censo de población 1981*, vol. II, pp. 54-55.

⁵⁵ J. Solana Madariaga: "La educación en España en el decenio 1982-1992", en A. Guerra i J.F. Tezanos (eds.), *La década del cambio. Diez años de gobierno socialista, 1982-1992*, Madrid, Sistema, 1992, pp. 251-380.

universitat, des dels anys huitanta, s'ha obert a capes populars i treballadors i, per primera vegada en la seua secular història, ha jugat un paper en la igualtat i promoció social, tot i els problemes de massificació, desequilibris interns, insuficients inversions i els mateixos *numerus clausus*.

En bona part, l'increment d'estudiants, s'explica també per la incorporació de la dona. Aquesta és una de les principals novetats de la demografia universitària del segle XX, com ja s'ha dit. El percentatge de dones a tot Espanya va anar creixent al llarg de la dictadura: de poc més d'un 10 per cent que hi havia als anys quaranta —quasi totes refugiades a lletres— es va passar al 20 a les acaballes dels cinquanta, i al 30 a finals dels seixanta; aleshores els països més avançats tenien un 40 o 45 per cent. La proporció espanyola, al finalitzar la dictadura, assolía el 40 per cent. Els anys de democràcia han arrodonit el procés. En termes generals, si fa vint anys per cada 100 varons hi havia 60 dones, hui, per cada 100 homes hi ha 110 dones a la universitat. La distribució, tanmateix, és irregular: mostra àrees d'estudi —les enginyeries— poc freqüentades encara, però, en qualsevol cas, la proporció d'universitàries espanyoles està homologada als demés països de la Unió, inclús per damunt de la mitjana, fenòmen que també passa als altres països llatins.⁵⁶

Durant el franquisme, lletres, farmàcia i, a distància, ciències, eren les facultats que tenien major percentatge d'universitàries. Hi havia una relació entre les expectatives professionals i els estudis. L'ensenyança —ciències i lletres— i la farmàcia foren professions guanyades abans per les dones, el que es va notar en la matrícula. En lletres, des dels anys quaranta, eren més de la meitat, i en farmàcia prompte es van seguir aquests passos, de manera que a finals dels seixanta aquestes dos facultats tenien un percentatge elevat, fins el punt que podríem dir que la universitària espanyola triava aquests estudis. A medicina, dret i econòmiques s'incorporaren més lentament. Les carreres tècniques, com s'ha dit, han estat les més tardanes en assolir percentatges representatius: a començament dels anys setanta, encara hi havia menys d'un 3 per cent de dones en aquests estudis; en acabar-se la dictadura eren un 6 per cent, a mitjans dels anys huitanta, el 12, i el 1995, el 27 per cent en les enginyeries i un poc menys en les escoles tècniques.

La universitat de València va seguir la mitjana espanyola, amb un lleu retard fins 1975. Des d'aleshores, però, el percentatge creix més que al conjunt. La raó d'aquesta major taxa de dones es deu, fonamentalment, al tipus de carreres que es cursen a la universitat de València, que a penes té titulacions d'enginyer tècnic i superior, i per contra, concentra aquelles carreres i professions més prompte guanyades per les dones. De fet, es poden comptar amb els dits de la ma les carreres que tenen menys del 50

⁵⁶ Comisión Europea: *Las cifras clave...*, p. 115.

per cent de dones matriculades.

El quadre 9 sintetitza el procés d'integració de la dona en les llicenciatures. He omitit presentar en ell els resultats de les escoles i els títols de primer cycle per imperícia meua a l'hora d'ubicar tot el ventall de titulacions. Els percentatges generals del quadre —el d'Espanya i el de la universitat— permeten fer comparacions. Pel que fa a les escoles universitàries, ja que no figuren al quadre, cal dir que mostren la mateixa tendència, i com és de suposar, hi ha més universitàries allà on les expectatives professionals són majors, per tant són més les que estudien magisteri o infermeria que les que cursen empresarials. Magisteri passa del 60 al 77 per cent entre 1975 i 1995; infermeria té més d'un 80 per cent, com treball social; empresarials, en fi, vora el 55.⁵⁷

⁵⁷ Els percentatges de dones són els següents. Magisteri: 1975, 61,32; 1980, 60,87; 1985, 66,6; 1990, 78,18; 1995, 76,99. Empresarials: 1975, 20,41; 1980, 32,77; 1985, 42,54; 1990, 50,95; 1995, 54,79. Infermeria: 1980, 60,77; 1985, 79,5; 1990, 83,24; 1995, 86. Fisioteràpia: 1985, 72,24; 1990, 68,68; 1995, 65,75. Treball social: 1985, 84,34; 1995, 83,37. Graduats socials: 1990, 64,66; 1995, 68,28. Òptica i optometria, 1995, 65,06. Font: *Anuario Estadístico de España*.

Quadre 9

INTEGRACIÓ DE DONES A LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, TÍTOLS DE PRIMER I SEGON CICLE, 1940-1995⁵⁸
Facultats de València

Curs	Univ.		Ciències										Econ.	Farrn.	
	Espanya	València	Filosofia i Lletres					Dret							Medic.
1940-41	13,2	7,1	16,8	11,0	1,1	2,8									
1945-46	12,7	10,0	51,0	16,0	3,0	3,6									
1950-51	14,8	13,1	66,1	22,9	4,4	6,1									
1955-56	17,6	15,7	69,2	23,4	5,5	7,0									
1960-61	22,1	18,2	63,2	16,9	6,5	8,7									
1965-66	28,0	30,6	74,9	20,0	15,5	11,7									
1972-73	36,9	30,8	40,2	41,9	28,5	24,7								12,9	
1975-76	41,2	40,5	53,9	33,2	33,5	33,9								30,7	40,5
1980-81	46,4	46,9	Fil.-CE	G ^a -H ^a	Filol.	Psic.	Mate.	Físic.	Quím.	Biol.					
1985-86	52,7	53,5	58,0	48,9	55,6	68,7	45,0	21,0	35,2	52,4	47,9	42,1	19,1	64,1	
1990-91	55,4	58,8	55,3	57,3	71,1	72,1	49,1	20,3	41,1	50,9	49,4	48,1	36,5	66,0	
1995-96	58,3	62,5	71,7	55,3	73,8	76,7	54,4	24,7	48,6	53,9	57,8	56,4	46,8	63,9	
			76,1	58,2	73,3	79,1	57,4	34,6	54,8	62,8	61,4	61,4	50,9	72,8	

Font: El·laboració pròpia a partir de *l'Anuario Estadístico de España*. Per a medicina, fins 1970, J.M. López Piñero i R. Ballester, "Demografía..."

⁵⁸ Aquest quadre, per a 1995, no inclou algunes de les noves titulacions, tot i que els percentatges de dones d'Espanya i de la Universitat de València les abasten. La proporció de dones en els estudis de llicenciatura exclosos del quadre són: activitat física i esportiva, 29,67; ciència i tecnologia dels aliments, 80; economia, 50,86; comunicació audiovisual, 66,2; filosofia, 42,32; pedagogia, 86,45; geografia, 34,33; història, 40,06; història de l'art, 73,13; i odontologia, 69,74.

TÍTOLS, DEMANDA I DESEQUILIBRIS

El creixement d'estudiants, intens i viu, ha transformat la universitat tradicional. Com s'ha vist, s'ha modificat el perfil social i s'ha integrat la dona. Però, a més, s'han produït altres canvis espectaculars. El primer d'ells és la diversificació de títols i dels canvis en les preferències dels estudiants. La reproducció de professionals de la universitat tradicional era limitada: essencialment formava metges, farmacèutics, veterinaris, buròcrates, juristes, i professors. Paral·lelament, les escoles tècniques superiors formaven arquitectes i enginyers. Però les carreres universitàries, des dels anys setanta ençà, s'han diversificat considerablement. La primera operació fou integrar en el sistema universitari tots els estudis superiors —facultats, escoles tècniques superiors, escoles tècniques i escoles universitàries— com abans s'ha comentat. El mapa de titulacions universitàries, immediatament, es va multiplicar amb aquestes aportacions. Però aquesta reforma era el primer pas d'un procés de diversificació que arriba fins ara. A aquesta primera onada, se'n ha afegit una segona en els anys huitanta i noranta, com a conseqüència del desenvolupament de la llei de reforma universitària del 1983, que ha seguit incorporant estudis i, a més, ha augmentat el ventall de titulacions noves.

Aquests processos han estat ben complexos. La universitat ha procurat donar resposta a les necessitats laborals derivades del desenvolupament econòmic, s'ha adaptat —millor o pitjor— a les noves exigències professionals, ha procurat atendre la formació dels joves d'acord amb les expectatives d'ells i de les seues famílies, i ha transformat el funcionament universitari que establiren els liberals. Les reformes de Villar Palasí i, sobretot, de Maravall, s'han acompanyat de transformacions profundes en l'organització universitària, operant-se una autèntica metamorfosi en la institució: els departaments —ja plantejats per Lora-Tamayo el 1965— s'han convertit en la peça central de l'organització docent i investigadora, i la vella estructura de facultats i escoles s'ha difuminat, creant-se en el seu lloc, sense anul·lar-la per complet, altres instàncies orgàniques com les comissions acadèmiques de títols, o les agrupacions d'estudis per àrees o branques —humanitats, ciències socials, ciències experimentals, ciències de la salut i tècniques— i la democratització del funcionament universitari.

Però tornem als títols. Dels enginyers s'ha passat a un ventall de tècnics ben variat que inclou enginyeries tècniques i superiors que afegeixen a les titulacions clàssiques estudis d'informàtica, topografia, explotació forestal, química, telecomunicacions... A les llicenciatures en medicina, farmàcia i veterinària s'ha afegit infermeria, fisioteràpia, tecnologia dels aliments, òptica i optometria. Les velles facultats de ciències i lletres, subdividides als anys setanta, van convertir en títols el que abans eren seccions, i posterior-

ment han afegit estudis nous, com ara ciències ambientals i estadística en ciències, o traducció i interpretació i biblioteconomia i documentació en lletres... El mateix cal dir dels estudis jurídic-econòmics, que han incorporat a dret, econòmiques i empresarials un fum de nous títols: gestió i administració pública, relacions laborals, treball social, sociologia, administració i direcció d'empreses, turisme... Les ciències del comportament i l'educació, centrades el 1970 en la vella facultat de lletres i en l'escola de magisteri, han conegut similar diàspora: psicologia, pedagogia, psico-pedagogia, educació física, sense contar l'especialització dels títols de mestre. La comunicació ha generat, a partir de periodisme, títols com el de comunicació audiovisual, i publicitat i relacions públiques. El desenvolupament econòmic i el canvi social dels darrers vint anys, sens dubte, queda expressat en l'oferta de titulacions. El 1990, els títols universitaris oficials espanyols –títols propis a banda– eren cinquanta cinc, el 1999, els oficials eren cent seixanta tres.⁵⁹ El sistema universitari valencià tenia, el 1998, més de cent títols oficials, i la universitat de València cinquanta.⁶⁰

Però, a banda de la diversificació de títols, s'han produït canvis en la demanda d'estudis. Les preferències dels estudiants –o millor, la matrícula efectiva– ha conegut ritmes de creixement dispersos. Dret, econòmiques i les ciències socials han crescut des del 1975 ençà, especialment en els anys huitanta, mentre que des de la segona meitat dels noranta disminueixen suauement –a València més acceleradament–. Els estudis tècnics també han crescut, però sobretot ho han fet en els anys noranta. Medicina i ciències de la salut han disminuït, com a conseqüència de l'implacable *numerus clausus*, i han passat de representar una cinquena part de la població universitària a poc més d'un 7 per cent. Els restants sabers, humanitats i ciències bàsiques o experimentals, mantenen proporcions baixes, havent-se reduït molt el percentatge dels estudiants d'humanitats –que havia crescut força a finals del franquisme i els primers anys de la transició, per les expectatives docents ja esmentades, i s'ha retallat després, especialment al llarg dels anys noranta–. Les ciències bàsiques s'han mantingut en proporcions curtes.

Els estudis més demandats a Espanya són els de ciències jurídiques i socials, que concentren la meitat dels escolars; les carreres tècniques, tot i la demanda creixent dels últims anys, representen una quarta part de la matrícula. També a Europa aquests coneixements són els més demandats, tanmateix els percentatges espanyols són un poc superiors en socials i inferiors en tècniques i ciències bàsiques. Les raons del fort creixement de ciències socials –espectacular als huitanta i part dels noranta– s'atribueix "a su propio atractivo como destino profesional en una sociedad que, con el desarro-

⁵⁹ *Anuario El País*, 1991, p. 123; i *Anuario El País*, 1999, pp. 145-154.

⁶⁰ *El sistema universitario...*, pp. 81-82.

llo econòmic, oferia ja oportunitats de desempeño en muchas áreas de la empresa y de la administración”.⁶¹ Es repetia, doncs, el fenomen que havia passat ja a la facultat de lletres, a econòmiques i a l'escola de magisteri anys abans. Ara, però, transmigrava d'àrees, mantenint-se econòmiques i creixent prodigiosament dret i els demés títols de socials. Dret, per exemple, facultat relativament estancada a finals del franquisme, passava dels 1.000 alumnes de 1970, als 5.000 de 1980 i als 10.000 de 1990.

Però aquesta tendència, de nou, tendeix a corregir-se. La població universitària valenciana del darrer lustre s'aproxima, cada volta més, als paràmetres europeus: és a dir, disminueixen les ciències socials un poc i guanyen terreny les tècniques. Aquesta nova i recent orientació, un poc més explícita entre els universitaris valencians que en la mitjana espanyola, es manifesta en les “preferències” i es deu, sens dubte, a les eixides laborals, que guanyen un nou camp en un moment en que madura la revolució científic-tècnica.

En fi, ens interessa copsar el procés valencià de manera explícita, i ho farem citant el *Libro blanco* del sistema universitari valencià i proposant un quadre. El *Libro blanco* ho explica així:

“El crecimiento de cerca de 65.000 alumnos [entre 1985 i 1997]... se concentra en términos absolutos en dos de las ramas: ciencias jurídicas y sociales (con 26.000 estudiantes más) y las titulaciones técnicas (28.000 más). Entre las restantes ramas, las titulaciones de ciencias experimentales crecen significativamente en términos relativos, pero el aumento en términos absolutos es mucho menor que los dos anteriores (5.000 estudiantes). Por último las ramas de humanidades y ciencias de la salud están aumentando mucho menos –con crecimientos algo mayores en los últimos tres años–, aunque por diversos motivos: débil demanda en las primeras y limitación de la oferta en las segundas”.⁶²

El quadre 10 organitza el percentatge d'estudiants matriculats per àrees. Cal dir que la catalogació d'estudis en àrees és un tant arbitrària, sobretot perquè l'àrea anomenada ciències jurídiques i socials és un *totum revolutum* on trobem títols de dret, econòmiques, psicologia, pedagogia, magisteri, turisme, periodisme, comunicació audiovisual o educació física. Per contra, es considera 'humanística' la llicenciatura en publicitat i relacions públiques. Les demés àrees –humanitats, ciències experimentals, ciències de la salut i tècniques– són més concretes. Tanmateix, he organitzat els percentat-

⁶¹ *El sistema universitario...*, p. 58.

⁶² *El sistema universitario...*, p. 32.

ges d'estudiants d'acord amb aquestes agrupacions, que tenen un gran predicament entre les autoritats acadèmiques valencianes i espanyoles malgrat les incoherències.⁶³

Quadre 10

Curs	Espanya						Comunitat valenciana			
	Humani- tats	Juríd. i socials	Experi- mentals	Salut	Tècni- ques	Humani- tats	Juríd. i socials	Experi- mentals	Salut	Tècni- ques
1975-76	15,1	36,4	10,2	18,6	19,7	17,2	36,2	8,9	19,4	18,3
1980-81	16,8	41,1	8,2	17,4	16,5	16,9	40,7	7,6	18,9	15,9
1985-86	18,2	45,8	7,9	12,1	16,0	17,8	47,1	7,0	12,6	15,5
1990-91	12,1	52,2	7,4	9,0	19,3	9,6	53,9	6,4	9,5	20,6
1995-96	9,6	52,8	8,4	7,2	22,0	9,5	48,6	6,9	7,6	27,4
1997-98	10,6	50,6	8,5	7,3	23,0	12,0	43,9	7,6	7,7	28,8

Font: Per a 1975 i 1980, *Anuario Estadístico...*; per a la resta, *El sistema universitario...*, pp.33 i 39.

Els estudiants de les escoles tècniques de grau mitjà de 1975 són els de 1978. Les dates del llibre citat no són iguals per a 1997-98 en la p. 33 i en la p. 83.

La conclusió és doble: unes facultats o escoles han crescut més que no d'altres, i els ritmes han oscil·lat i oscil·len en períodes curts. Les universitats han estat lentes a l'hora d'adaptar-se a aquests impulsos socials. Tenen dificultats per a adequar el personal docent als ritmes de la demanda; l'especialització dels seus professors dificulta les readaptacions. Però, més enllà dels problemes estructurals, que sols poden rectificar-se amb temps, val a dir també que l'assignació de recursos s'ha fet desequilibradament i, en oca-

⁶³ Per a les universitats valencianes es consideren humanitats els següents títols: biblioteconomia i documentació, belles arts, filosofia, filologies, geografia, història, història de l'art, humanitats, traducció i interpretació i publicitat i relacions públiques. Es consideren ciències jurídiques i socials: dret, economia, administració i direcció d'empreses, empresarials, gestió i administració pública, relacions laborals, treball social, sociologia, imatge, periodisme, comunicació audiovisual, psicologia, pedagogia, educació física, turisme, psicologia, pedagogia, els títols de mestre, i educació social. Les experimentals inclouen: estadística, matemàtiques, física, química, biologia, i ciències ambientals. Les de la salut: infermeria, fisioteràpia, òptica, medicina, odontologia, farmàcia, i veterinària. Les tècniques, inclouen: arquitectura tècnica, les enginyeries tècniques agrícola, forestal, industrial, disseny industrial, obres públiques, gestió informàtica, informàtica de sistemes, telecomunicacions, i topografia, arquitectura, i les enginyeries d'agrònoms, camins, industrial, informàtica, química, i telecomunicacions. Vegeu *El sistema universitario...*, pp. 124-130. Per a altres maneres d'organitzar els estudiants per àrees, *Las cifras clave de la educación...*, p. 97.

sions, sense massa criteri.⁶⁴ Ha pesat la “relativa autonomia” amb la qual es comporten les plantilles a l’hora d’assignar els recursos, diu el *Libro blanco*,⁶⁵ una elegant manera d’explicar el que un rector ha dit amb més claretat:

“Cada año, conforme se acerca el próximo curso, el vicerrector [d’ordenació acadèmica] recibe unos planes de organización docente en los que los departamentos justifican, utilizando toda la imaginación y capacidad de persuasión posible, la necesidad de nuevos contratos de profesorado y promociones. Se reciben visitas, se hacen llamadas, se amenaza con que el próximo curso no se podrá impartir docencia, se suplica... Agotadas todas estas vías de ‘persuasión’, se recurre a los *lobbies*: decanos, sindicatos, alumnos vienen en auxilio del departamento o del profesor para que se satisfagan sus aspiraciones. Ni el propio rector se salva; tampoco, por supuesto, los colegas del equipo que son de su mismo centro o área científica: ‘niega a alguien una cátedra, una plaza de ayudante, y... tendrás en tu casa un enemigo de por vida’. [...]

Sin información homologable, o sin criterios precisos, es fácil cometer arbitrariedades ante más de cincuenta departamentos, centenar y medio de áreas de conocimiento y la complejidad de unos planes de estudios cuyo grado de experimentalidad es muy variable. Esto por no mencionar un oscurantismo interesado que puede producirse en un equipo de gobierno para ‘premiar’ o ‘castigar’ a quienes les convenga”.⁶⁶

La conclusió a la que arriba Pedreño és la mateixa que señala el *Libro blanco*: “en algunos casos, a partir de núcleos docentes consolidados en torno a determinadas titulaciones y centros se han producido crecimientos de profesores que no se justifican ni por una escasez inicial de dotaciones ni por una demanda creciente de enseñanzas”.⁶⁷ El resultat és que uns estudiants es troben massificats i d’altres cursen les seues carreres amb proporcions estudiants/professor oxfordianes. A la universitat de València, fa deu anys, les proporcions eren les següents: ciències jurídiques i socials, 26,7 alumnes per professor; humanitats 14,9; ciències de la salut, 7,7, i ciències bàsiques, 6,8. Per al conjunt de la universitat, la mitjana era 16,2, el que la

⁶⁴ Sobre aquesta qüestió, vegeu J. Palafox, J.G. Mora i F. Pérez: *Capital humano, educación y empleo*, València, Fundació Bancaixa, 1995, pp. 72-75.

⁶⁵ El sistema universitario..., p. 186.

⁶⁶ A. Pedreño Muñoz: *Universidad. Utopías y realidades*. Universidad de Alicante, 1994-1997, Alacant, Civitas, 1998, pp. 172-173.

situava prop de la politècnica, amb 16, i d'Alacant, amb 17,3.⁶⁸

Els desequilibris interns de la ratio estudiants/professor, més enllà de l'experimentalitat dels títols, és un dels problemes més greus amb els que ensopega la universitat espanyola. La massificació d'algunes carreres anul·la totes les operacions que es fan des dels vicerektorats per a millorar la qualitat docent, una de les qüestions emergents que es planteja a hores d'ara. Concentrar grups de 125 estudiants en les matèries 'teòriques' de primer cicle, i 75 en similars assignatures del segon, posa de relleu les contradiccions en les que es mou la universitat espanyola. Contrastar aquests grups amb els que es permeten legalment a l'ensenyament secundari o primari, no ressiteix la comparació. Sembla com si el legislador concebira les universitats com a foren guarderies de joves, i obligara, indirectament, a incidir en un dels lastres més greus de la universitat espanyola: una docència teòrica, llibresca i tradicional.

Cert és que darrere de tot açò hi ha qüestions pressupostàries. La despesa per alumne de la universitat espanyola és baixa. En açò s'assembla a la d'altre temps. En efecte, L'estudiant espanyol és el més barat dels de la Unió Europea, excepció feta del grec, que encara és més econòmic. Els rectors ho han denunciat. El de València, en l'obertura del curs 1998-99, deia:

“Malgrat l'esforç realitzat per l'estat des de la implantació de la democràcia, és de sobres conegut que la despesa pública per alumne en l'ensenyament superior, tant en xifres absolutes com en percentatge del PIB, és una de les més baixes, per no dir la més baixa, dels països de l'OCDE. Si a això afegim que la contribució privada és ínfima, comparativament parlant, ningú no s'hauria d'estranyar que la situació financera de les universitats espanyoles siga dolenta i que cada any els rectors ho denunciïn. Les universitats espanyoles són les pitjors finançades de la Unió Europea, si exceptuem Grècia, com s'ha encarregat de recordar la CRUE”.⁶⁹

I en efecte: la despesa per estudiant universitari a Espanya el 1994 era de 4.030 dòlars, la meitat de la mitjana europea, que era de 7.934. Alemanya en gastava 8.380; el Regne Unit, 7.600; França, 6.010; Portugal, 5.667... Sols Grècia, amb 2.680, estava per davall d'Espanya.⁷⁰ Sens dubte ací es troba una de les claus dels desequilibris, i amb ells dels grups de 125 i de 75 per a les matèries 'teòriques'. Tanmateix, crec, no convé acabar tiran-li les cul-

⁶⁸ *El sistema universitario...*, p. 186.

⁶⁹ J. Palafox, J.G. Mora i F. Pérez: *Capital humano...*, p. 152.

⁷⁰ P. Ruiz Torres: “Discurs d'obertura del curs acadèmic 1998-1999”, dins *Recull d'escrits. Universitat i compromís social*, València, Saó, 1999, p. 55.

⁷¹ *El sistema universitario...*, p. 280.

pes al pressupost. Millorar la qualitat, i amb ella, la docència, passa també per canviar costums i, segurament, representa més treball per a docents i discentos. Trencar amb les tradicions no serà fàcil, però, sens dubte, serà indispensable. Sols així, potser, es redueca el fracàs escolar, un dels problemes plantejats a hores d'ara. Aquesta és, en fi, la paradoxa que corona el fenomen abordat en aquest escrit: a la universitat acodeixen molts alumnes, però titula menys del que segurament deuria i podria.⁷¹

⁷¹ Els càlculs del fracàs escolar són elevats, encara que els resultats varien molt d'una autors a altres. Vegeu José-Ginés Mora: "Diversificación y financiación de la enseñanza superior", *Jornadas de reflexión...*; J. Romero: "El nuevo modelo organizativo de enseñanza universitaria: análisis crítico y reflexiones para un debate", en G. Quintás, ed.: *Reforma y evaluación de la universidad*, Universitat de València, 1996, p. 16, i *El sistema universitario...*, pp. 238-251.

ANNEXE 1
ESTUDIANTS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA 1900-1960

Curs	Lletres	Ciències	Dret	Medi- cina	Nota- riat	Aux. mèdic	Total Univers.
1900-01	28	280	614	466			1.388
1901-02	19	294	558	498			1.369
1902-03	20	314	562	510			1.406
1903-04	19	251	481	553			1.304
1904-05	16	193	442	521			1.172
1905-06	25	206	446	511	2		1.190
1906-07	40	197	430	480	4		1.151
1907-08	29	220	397	444	10		1.100
1908-09	34	202	382	461	10		1.089
1909-10	42	221	387	442	9		1.101
1910-11	49	223	439	443	10		1.164
1911-12	44	215	421	457	8		1.145
1912-13	46	295	416	475	3		1.246
1913-14	48	294	432	553	1		1.328
1914-15	49	314	416	534			1.313
1915-16	108	301	271	545			1.207
1916-17	143	270	226	556			1.143
1917-18	134	246	206	561			1.107
1918-19	128	281	231	624			1.230
1919-20	108	261	245	619		133	1.366
1920-21	102	267	214	595		148	1.326
1921-22	119	249	186	596		246	1.196
1922-23	130	275	221	666		270	1.562
1923-24	150	338	255	717		320	1.780
1924-25	169	333	284	697		332	1.815
1925-26	182	334	303	720		334	1.883
1926-27	284	411	323	800		724	2.542
1927-28	255	276	461	878		957	2.827
1928-29	212	242	634	1.397		287	2.772
1929-30	197	297	567	850		32	1.943
1930-31	88	319	687	799		51	1.944
1931-32	190	281	747	855		50	2.123
1932-33	295	269	757	899		84	2.304
1933-34	525	637	870	1.001		263	3.296
1934-35	743	736	924	972		240	3.615
1935-36	518	647	737	919		137	2.821
1936-37				303			

1937-38					
1938-39			230	1.434	
1939-40			1.165	712	
1940-41	480	786	759	744	2.762
1941-42	572	762	791	688	2.828
1942-43	363	828	813	754	2.776
1943-44	540	761	796	784	2.865
1944-45	494	650	762	806	2.712
1945-46	172	645	827	871	2.515
1946-47	260	676	863	888	2.683
1947-48	276	674	1.034	928	2.920
1948-49	263	716	1.150	1.103	3.358
1949-50	362	404	1.122	1.130	2.935
1950-51	248	407	1.191	1.086	3.009
1951-52	281	368	1.201	1.208	3.058
1952-53	257	910	1.191	1.008	3.322
1953-54	255	806	1.241	869	3.178
1954-55	293	658	1.237	774	3.072
1955-56	276	615	1.173	926	2.990
1956-57	308	420	1.380	1.065	3.335
1957-58	409	436	1.224	878	3.395
1958-59	488	438	1.060	1.015	3.173
1959-60				1.174	

Font: a) de 1900 a 1939, diversos autors; veure referències en quadres i notes del text, b) per a 1940-60, *Anuario Estadístico de España*.

Observacions: a) Fins 1915, el preparatori de lletres es compta en dret; b) la matrícula d'auxiliars mèdics de 1935-36 s'ha calculat en 137; c) per al curs 1959-60, l'*Anuario* no registra el nombre d'estudiants, es coneix el de medicina pels recomptes abans esmentats.

ANNEXE 2**ESTUDIANTS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA 1960-1995**

Curs	Filosof. i lletres i facult. deriv.	Ciències i facs. deriv.	Dret	Medi- cina	Econò- miques	Far- màcia	Magis- teri	Empre- sarians	Infer- meria	Fisio- terà	Grad. Social	Treball Soc.	Òptica	Tot Uni- versitat
1960	462	572	906	1.181										3.121
1961	525	645	895	930										2.995
1962	598	833	895	996										3.281
1963	719	1.174	872	1.108										3.957
1964	869	1.136	860	1.194										4.089
1965	1.203	1.253	784	1.689										4.929
1966	1.532	1.347	976	2.126										6.292
1967	2.026	1.651	845	2.682	708									7.986
1968	2.478	1.753	1.105	3.037	1.048									9.411
1969	2.726	1.978	909	3.574	1.377									9.845
1970	3.145	2.985	1.045	3.402	1.863		3.217	2.518						18.175
1971	3.631	3.191	1.223	3.997	2.110		3.395	2.449						19.996
1972	3.851	3.498	1.585	4.557	2.320		2.918	2.328						21.057
1973	5.181	4.314	1.980	4.949	2.676		2.751	2.330						24.181
1974	5.729	3.387	2.600	5.253	2.953	1.463	4.898	2.073						28.356
1975	6.720	3.476	2.901	5.784	3.743	1.814	5.546	1.959						31.943
1976	7.778	3.499	3.677	7.227	3.853	2.148	7.087	2.108						37.377
1977	8.438	2.179	4.745	7.613	3.859	2.516	7.171	2.033						38.554
1978	8.926	3.083	4.305	8.006	3.106	2.355	6.955	1.966	473					39.175
1979	8.349	3.328	4.225	6.865	2.859	2.416	5.859	1.454	581					35.936
1980	8.798	3.428	4.651	5.954	3.303	2.290	5.572	1.553	441					35.990
1981	8.817	3.569	4.998	5.371	3.167	2.156	5.275	1.897	432					35.628
1982	8.816	3.763	5.703	4.457	3.230	2.242	3.991	2.124	1.104					35.430
1983	9.716	4.146	6.206	4.121	3.615	2.264	4.993	2.495	1.172	49				38.777
1984	10.043	4.276	6.579	3.835	3.946	2.264	4.810	2.126	1.176	127				39.182
1985	10.990	4.346	8.033	3.702	4.701	2.243	5.345	3.718	1.259	209				44.546
1986	11.712	4.329	7.730	3.435	5.806	2.291	5.135	4.017	1.046	250				45.751
1987	12.058	4.465	8.602	3.317	6.338	2.256	4.754	4.496	1.139	279				47.704
1988	12.226	4.424	9.197	3.029	7.074	2.206	4.248	5.154	1.182	332				49.072
1989	12.056	4.332	9.792	3.181	7.989	2.123	3.489	5.696	1.127	371	3.319			53.475
1990	12.011	4.666	9.858	3.174	8.171	2.030	2.576	7.063	1.193	369	3.376			54.514
1991	12.044	5.191	10.443	3.064	8.387	2.477	2.571	6.712	1.253	393	3.678			56.213
1992	12.242	5.798	10.965	2.986	8.672	2.695	2.897	7.046	1.300	392	3.962	755		59.710
1993	12.767	6.038	10.702	2.933	8.335	2.784	2.959	6.837	1.271	391	3.896	739	94	59.746
1994	13.898		10.285	2.815	7.972	2.931	2.767	6.558	1.260	391	3.950	761	215	60.590

Font: *Anuario Estadístico de España.*